

F. CSANAK DÓRA

Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig

I. A könyvtár alapítása

Az 1825. évi országgyűlés életre hívta a Magyar Tudós Társaságot, céljául „a magyar nyelv kimiveltetését” tűzte ki a tudomány és szépirodalom területén.¹ A társaság első alapszabálya² kimondta, hogy a nyelv művelése érdekében új tudományos és szépirodalmi műveket kell létrehozni, neves külföldi munkákat fordítani magyarra. Össze kell gyűjteni és közrebocsátani a hazai okleveleket és kéziratokat. A színházat, amely a nyelv művelés egyik fontos eszköze, állandóan új darabokkal kell ellátni; lehetővé kell tenni a nyelvészeti kutatásokat segítő hazai és külföldi utazásokat. A szorosán vett nyelv művelési programon kívül mindez természetesen éppúgy segítette az irodalmi és tudományos élet fejlődését, mint az Akadémia többi célkitűzése: pályázatok hirdetése, a legjobb nyomtatásban megjelent művek jutalmazása, értékes kéziratok munkák kiadása az Akadémia költségén, valamint évkönyvek és folyóiratok kiadása. E célok eléréséhez nélkülözhetelen volt az Akadémiának a könyvtár.^{2a}

A könyvtárat már a XVIII. századi tervezetek legtöbbje az Akadémia elengedhetetlen részének tekintette. BESSENYEI *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékában* (1790), DECSY Sámuel *Pannoniai Fénikszében* (1790) és ARANKA György *Egy erdélyi magyar nyelv művelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez* (1791) c. művében egyaránt írt a Tudós Társaság keretében felállítandó könyvtárról.³

A könyvtár alapítása az Akadémia alapításával csaknem egyidőben történt, 1826-ban. A SZÉCHENYI 1825. novemberi nyilatkozata nyomán készült tervezet az országgyűlés 1826. március 15-én tárgyalta és fogadta

¹ *Magy. Tudós Társ. Évk. I. k.* DÖBRENTAI Gábor: *A magyar tudós társaság története.* 26.—45. l. KOLLÁNYI Ferenc: *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum.* Értekezések a Történeti Tudományok köréből. XXII. 8. sz. Bp. 1910. 4—23. l. Szász Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.* Bp. 1880. *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből.* 1831—1881. Bp. 1881.

² *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról 1832-re.* Pest 1832. 21—29. l. SCHEDEL F.: *Az academiái könyvtár rövid története s mibenléte.* Magy. Tudós Társ. Évk. VII. 86—91. l.

^{2a} FERENCZI Zoltán: *A M. T. Akadémia könyvtárának megalapítása.* Akadémiai Értesítő 1926. 7—17. l. MELICH János: *Az Akadémiai Könyvtár megnyitásának százados évfordulójára.* 1844 dec. 23.—1944. dec. 23. (Kézirat a MTA könyvtára kéziratárában.) HARASZTHY Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár.* Magy. Tudomány 1956. 1—3. sz. 63—84. l. (Különlenyomatban is.) BERLÁSZ Jenő—SZ. NÉMETH Mária: *Az Akadémiai könyvtár múltja és jelene.* Magy. Könyvszemle 1956. 202—229. l.

³ BESSENYEI György: *I. m.* 31. l. DECSY Sámuel: *I. m.* 154., 160—161. l. ARANKA György: *I. m.* 14—16., 26. l.

el, két nap múlva, március 17-én pedig TELEKI József⁴ lerakta a könyvtár alapjait, amikor maga, testvérei, Ádám és Sámuel, mostohaanyjuk, MÉSZÁROS Johanna mint a kiskorú TELEKI László gyámja nevében felajánlotta a társaság számára apjuktól örökölt, mintegy 30 000 kötetes könyvtárukat. A TELEKI családban hagyományos volt a szellemiek iránti érdeklődés,⁵ s ez TELEKI Józsefben a nemzeti művelődés ügye iránti felelősségérzettel párosult. Az Akadémia iránti különös érdeklődés apai örökség volt: gr. TELEKI László 1806-ban pályakérdést tűzött ki a Tudós Társaság felállításáról, s maga is két ízben dolgozott ki ilyen tárgyú pályamunkát.⁶

A TELEKI-alapítólevél⁷ a reformkor országos jelentőségű alapításai egyikének beszédes dokumentuma, amely „a haza minden polgára” használatára szánt nyilvános nagy könyvtárral gazdagította a már működő pesti könyvtárak sorát. Az Akadémia keretében létesült nyilvános közkönyvtár a magyar Akadémia jellegzetessége volt. A külföldi akadémiák, tudós társaságok ugyanis csak kisebb, főleg folyóiratokból álló, zárt, intenzív könyvtárakat létesítettek.^{7a} A tudós könyvgyűjtő gondossága minden eszközzel igyekezett megakadályozni a gyűjtemény esetleges pusztulását, elkallódását (megfelelő könyvtárnok kinevezése, könyvtárosi fizetés biztosítása, évi kötelező vizsgálat előírása, további ajándékok ígérete stb.). Emellett a családi büszkeség és fiúi kegyelet hangja érzik ki az alapítólevél egyes pontjaiból (a könyvtár elnevezése, a gyűjtemény más könyvanyaggal való összevegyítésének, eladásának, elcserélésének megtiltása, illetve korlátozása, a katalógus kinyomatásának ígérete és az Akadémia megszűnése esetére a család tulajdonjogának biztosítása). Mindent egybevetve az alapítólevél jellegzetesen a művelt és hozzáértő magángyűjtő szemléletét tükrözi.

A gyűjtemény sorsát minden eshetőségre biztosítani akarta TELEKI, csupán azt az egyet nem szögezhetette le pontosan, mi a jogviszony a gyűjtemény, illetőleg a Tudós Társaság és a Nemzeti Múzeum között. A Nemzeti Múzeum és a Társaság kapcsolatának kérdése ugyanis ebben az időben még nem tisztázódott. Az Akadémia alapítása előtt, de részben azután is, a Múzeum olyan feladatokat is ellátott, amelyeket később az Akadémia is sajátjának tekintett (pályázatok, jutalmak stb.).⁸ Ezért az Akadémia alapítása idején felmerült a kérdés, nem lehetne-e szoros kapcsolatot teremteni a két nagy kulturális intézmény között. Sok egyéb szempont mellett ezt az elgondolást támogatta az is, hogy az 1825. évi országgyűlésen az Akadémia alapításán

⁴ TELEKI József (1790—1855), az Akadémia tervének kidolgozására felállított bizottság elnöke, majd az Akadémia első elnöke, apja és saját könyvtára felajánlásán kívül a KRESZNERICS-, VESZERLE ÉS PÉCZELY-hagyatékkal, valamint pénzadományokkal gazdagította az Akadémia könyvtárát.

⁵ Id. BAJZA József: *A Telekiek tudományos hatása*. Magy. Tudós Társ. Évk. VII. k. 92—129. l.

⁶ *Magy. Tudós Társ. Évk.* I. kötet. 38—129. l. — *A magyar nyelv elémőzdítéséről buzgó esdeklései Teleki Lászlónak*. Pest, 1806. — *Über die Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn*. Unmassgebliche Meinung des Gr. Ladislaus TELEKI. Pest, 1810.

⁷ Az alapítólevél latin szövegét l. *Acta Comitiorum Regni Hungariae* 1825—1827. Tom. I. 281. l. Magyar fordítása: *Akad. Ért.* 1926. 8—10. l.

^{7a} Erre vonatkozólag l. HEINRICH Gusztáv: *Főtükéri jelentése*. *Akad. Ért.* 1907. 414. lap.

⁸ Ugyanakkor az Akadémia is teljesített múzeumi funkciókat (ásvány- és pénzgyűjtemények, később a VÖRÖSMARTY- és GOETHE-szoba, a SZÉCHENYI-múzeum felállításai).

kívül az új múzeumi épület kérdéséről is tárgyaltak, s természetesen felvetődött a gondolat, hogy a múzeumi épület megépítésével egyszermind a Tudós Társaság elhelyezéséről is gondoskodni lehetne. TELEKI maga is úgy gondolta, hogy a két intézmény szoros kapcsolatban fog működni egymással, s ilyen értelemben szövegeztette meg az alapítólevél idevágó szakaszát. Magát a könyvtárat azonban csak később adta át a Társaságnak, s akkorra már bizonyossá vált, hogy a két intézmény a teljes önállóság felé halad. Az alapítólevél alapján mindkét intézmény magáénak tekintette a gyűjteményt, s a vitás kérdést TELEKI Józsefnek kellett eldöntenie. E vita részleteiről a továbbiakban lesz szó.

II. A Tudós Társaság saját könyvgyűjteményének kialakulása (1831—1839)

A Tudós Társaság működése első évtizedében anyagi okokból nem gondolhatott arra, hogy saját épületében rendezkedhessék be, hanem többekévéssé szükségmegoldást jelentő béretekkel kellett megelégednie. Az első szállást a Dunasoron, a mai GRESHAM-palota területét kitevő öt telek egyikén épült DERON-ház Dunára néző I. emeletén bérelték.⁹ 1831 őszén költözött be a Társaság sok nehézség, huzavona után.¹⁰ A helyiség igen szűk volt, a titkári hivatal elhelyezésén kívül szinte csak az ülések számára adott helyet, többre azonban egyelőre nem telt. E szerény keretben kezdte meg a Tudós Társaság működését az alapszabályban megjelölt célkitűzések alapján. Az első évek üléseinek jegyzőkönyvei a társaság tudományos munkálatairól, kiadványairól és a tagok egyéni munkásságáról számolnak be. Elsősorban megkezdték a szótár és nyelvtan készítését. A tagok vállalták egy-egy tudomány vagy mesterség szókincsének összegyűjtését, illetve kiírását szakmunkákból. Hozzákezdtek a német—magyar szótár elkészítéséhez, helyesírási kérdéseket vitattak meg. A magyar nyelvű tudományos és szépirodalmi munkálgodás segítésére átnézték a Társaság alapítása óta megjelent munkákat, és a legjobbakat jutalmazták. Az ezután megjelenő művek folyamatos szemmel-tartására megszervezték az ország nyomdáinak felügyeletét. Így a Társaság rendszeres tájékoztatást kapott a könyvtermésről. A tagok megbírálták a kiadásra szánt kéziratokat és a Társaság pályázataira beérkezett műveket. Saját szakterületük értékes külföldi szakmunkáit fordításra javasolták a tudományos irodalom gyarapítására. Az Akadémia saját kiadványai közül az *Évkönyvek* és a *Tudománytár* nyitották meg a sort.

E feladatok megvalósításához nélkülözhetetlen volt a gazdag könyv- és folyóiratgyűjtemény, mégpedig a régi és újabb, hazai és külföldi tudományos és szépirodalmi könyvtermés, valamint az új tudományos folyóiratok sorozatai egyaránt. Ezt a szükségletet a TELEKI-könyvtár egymagában nem elégíthette ki, bármennyire gazdag és értékes gyűjtemény volt is; a Társaság működésének első évtizedében már csak azért sem, mert gyakorlatilag nem volt a Társaság

⁹ DIVALD Kornél összetévesztette a DERRA-házzal. A DERRA-ház a mai Engels-téren állt, és az 1838-i árvíz alkalmával összedőlt. (DIVALD: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. Bp. 1917. 6. l.)

¹⁰ A beköltözés nehézségeiről l. MTAK Kézirattár, M. Ir. Lev. 4-r. 149. TOLDY Ferenc — gr. SZÉCHENYI Istvánnak. [1831].

birtokában.¹¹ Az átvételre ezidőben hely- és pénziány miatt nem kerülhetett sor. A DERON-házban nem volt megfelelő helyiség 30 000 kötet felállítására, ezért a TELEKIEK megengedték, hogy a könyvtár eredeti helyén maradjon,¹² sőt módot adtak rá, hogy a Társaság meghatározott időben használhassa is az anyagot.

A család azért sem sürgette az átadást, mivel nem volt tisztázva, hova tartozik a könyvtár tulajdonjogilag. Mint már említettük, TELEKI szoros kapcsolatra számított, amikor 1826-ban a Tudós Társaság számára rendelt könyvtárat a Nemzeti Múzeum fennhatósága alá rendelte. Az Akadémia fejlődése azonban más úton haladt. Már a 30-as évek elejére nyilvánvalóvá lett ez, úgyhogy amikor ismét szóba került az Akadémiának a felépítendő múzeum helyiségben való elhelyezése, — elismerték teljes önállóságát a közös otthonon belül. 1832—36 között újra meg újra felvetődött ez a terv, amelyet a nádor mint a két intézmény közös pártfogója melegen pártolt. Mivel azonban ez a megoldás valójában egyik félnek sem jelentett előnyös elhelyezést, minden alkalommal elaludt.

Ha vitathatatlan volt is a két intézmény önállósága, tisztázatlan jogi kérdést jelentett a TELEKI-alapítvány hovatartozandósága. Az alapítólevél alapján mindkét intézmény jogot formált hozzá, a Nemzeti Múzeum tulajdonjogának elismerése viszont egyben a Tudós Társaság függőségének elismerését is jelentette volna. TELEKI ezért évekig halogatta a kényelmetlen kérdés eldöntését, csak akkor döntött a Tudós Társaság javára, amikor családi körülményei miatt — a Szervita téri ház bérbeadásával — nem lehetett tovább halogatni az elintézést.

Eközben kialakulóban volt a Társaság saját, szinte darabról darabra növekvő könyvtára. A TELEKI-gyűjtemény megkötöttségeivel szemben ezzel a könyvanyaggal az Akadémia saját belátása szerint szabadon rendelkezett. A kétféle gyűjtemény a kezelésben bizonyos kettősséget eredményezett, ami az egész tárgyalt időszakban jellemezte az Akadémia könyvtárát.¹³

E könyvanyag négy forrásból gyarapodott, amelyek a következők voltak:

1. Az ülések javaslatai nyomán tett vásárlások és folyóiratrendelések, 2. csere,
3. kötelespéldány, 4. TELEKI József vásárlásai; más adományok és hagyatékok.

A könyvvásárlásokról kialakult képünk sajnos, meglehetősen hézagos. Semmiféle áttekintés, beszámoló vagy jelentés nem áll rendelkezésre. A névkönyvek közlik az évi költségvetést, amelyben nincs nyoma rendszeres, évenként a könyvtár vásárlására szánt összegnek. Kénytelenek vagyunk megelégedni az akadémiai számlaanyag adataival, amelyeknek teljessége sajnos bizonytalan; nem tudjuk, mennyi vészett el a számlák közül. A megmaradt anyag alapján úgy látszik, 1831 és 1839 között mintegy évi 100—300

¹¹ Bár az alapítólevél említi, hogy TELEKI László utódai gyarapították az öröklött könyvtárat, s így némi „modern” anyag kerülhetett a gyűjteménybe, ez nem lehetett jelentős mennyiség. TELEKI József pedig elsősorban saját könyvtárát gyarapította, amelynek nevezetessége szintén nem a korszerű könyvanyag, hanem az ősnymotatványok és Aldinák voltak. E könyvtárat is felajánlotta az Akadémiának 1850-ben.

¹² A Szervita téri TELEKI-házban, mely 1944—45-ben annyira megsérült, hogy le kellett bontani.

¹³ Ez az állapot a 60-as évek közepéig tartott, amikor a TELEKI-gyűjteményt beosztották a kor szokása szerint szakrendbe állított könyvanyagba. Ezért sajnos lehetetlen a TELEKI-könyvtárat tartalmilag részletesen ismertetni.

forintot juttatott a Társaság könyvvásárlásra.¹⁴ A hazai termésből megvették az olyan színvonalú tudományos és szépirodalmi munkákat, amelyek az Akadémia évi jutalomversenyén számba jöhettek, hogy a kijelölt bírálók hozzájuthassanak,¹⁵ a külföldi irodalomból pedig amihez csere útján nem juthatott a könyvtár. Legnagyobb részét magyar és német, kisebb részét latin, francia és angol műveket vásároltak. A korabeli irodalmi, nyelvészeti, történeti, jogi, orvostudományi, politikai munkák tették ki a vételek javarészét, bár alkalmilag ritka XVII—XVIII. századi könyveket is vásároltak. A számlák WIGAND Ottó, IVANICS Zsigmond, HECKENAST Gusztáv és KILLÁN György könyvkereskedőktől származnak.¹⁶

A beszerzés lebonyolítása eleinte elég nehézkes volt. A beszerzendő műveket a tagok jelölték ki, majd a heti ülés elé terjesztették kéréseiket, amely véleményezve az elnökhöz továbbította döntésre. Később az osztályok, illetőleg a tagok közvetlenül is fordulhattak az elnökhöz,¹⁷ aki tehát úgyszólván azt rendelt meg, amit ő maga jónak látott a könyvtár számára.

Külön kell megemlékezni a folyóiratok beszerzéséről. TELEKI József felismerve a folyóiratok nagy jelentőségét a kutatás számára, nagyszámú előfizetést kezdeményezett. Nem lehet pontosan tudni, mekkora anyagi részt vállalt ő maga a megrendelésekben; a jegyzőkönyvek szerint ő fizette a TOLDY Ferenc¹⁸ által megrendelt folyóiratokat, a számlák viszont azt tanúsítják, hogy a folyóiratok árát a könyvkereskedők a Társaság pénztárából, a könyvek árával együtt kapták meg. TOLDY többször hálásan emlékezett meg TELEKI József szerepéről a folyóiratgyűjtemény kialakításában, feltehetőleg, hogy többet tett, mint pusztán kezdeményezte és engedélyezte a megrendeléseket; esetleg a be nem töltött könyvtárosi állás fizetését biztosító TELEKI-alapítvány kamatait használták erre a célra. Az első évben, 1831-ben a következő külföldi folyóiratokat rendelte meg a Társaság: *The Edinburgh Review*, *Bulletin Universel des Sciences et de l'Industrie*, *Allgemeine Literaturzeitung*, *Ergänzungsblätter zur allgemeinen Literaturzeitung*, *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, *Jahrbücher der Literatur*, *Hermes*.¹⁹

1832-ben a listát a *Polytechnisches Journal* egészítette ki. Évről évre lehetetlen követni a gyarapodást, az azonban megállapítható, hogy a 30-as évek közepén az említettek kivüla *France Littéraire*, *Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik*, *Literaturblatt*, *Bibliothek der Neuesten Weltkunde*, *Annalen der Erd-, Völker- und Staatskunde*, *Kunstblatt*, *Journal Asiatique*, *Journal des Savants*, *Bibliotheca Italiana* és a *Blätter für Kunde der Literatur des Auslandes* c. folyóiratokra fizettek elő. 1841-ben már 17 külföldi és 8 belföldi folyóirat járt a könyvtárba.²⁰ Ekkor már az Akadémia maga kívánta irányítani a megrendeléseket, további folyóiratok rendelését

¹⁴ Az Akadémiai Levéltár (a következőkben AL) rendezés alatt álló számlaanyaga alapján.

¹⁵ *Kisgyűlési jegyzőkönyvek* (a következőkben KGy) 1844. 21. versó.

¹⁶ AL számlaanyag alapján.

¹⁷ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. *A természettudományi osztály levele Teleki Józsefnek*. 1839. II. 24.

¹⁸ TOLDY Ferenc, 1835-től az Akadémia titoknokja, 1846-ig önként végezte a könyvtárnoki munkákat is. Eredeti családneve SCHEDEL, amelyet a tárgyalt időszak folyamán, 1847-ben cserélt fel az írói névként már 1826 óta használt TOLDYVAL. A dolgozat folyamán egységesen TOLDY-nak említjük.

¹⁹ AL 225/1932.

²⁰ MTAK Könyvtári iratok. *Folyóiratkölcsonzési napló*. — KGy 1841. 157. f.

tartotta szükségesnek, másokat lemondott. A kisgyűlés erre vonatkozóan kétféle javaslatot is közölt²¹. Egyik a minőségében leromlott *France Littéraire* helyett az angol *Athenaeum*, *Bulletin de l'Académie de St. Petersbourg*, *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, *Wiener Jahrbücher der Literatur*, *Neue Annalen der Geschichte* és a *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft* c. folyóiratokat kívánta megrendelni, a másik ugyancsak a *France Littéraire* helyett a *Revue Encyclopédique*, *Bibliothèque Universelle de Genève*, *Monthly Review*, *Allgemeines Repertorium der Deutschen Literatur*, *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, *Hallische Jahrbücher für Deutsche Wissenschaft und Kunst* és *Blätter für Literarische Unterhaltung*ot kívánta.

A magyar újságok és folyóiratok közül csak az 1845. évben beérkezett lapok listáját ismerjük: *Pesti Hírlap*, *Budapesti Híradó*, *Nemzeti Újság*, *Jelenkor*, *Prot. Egyházi és Oskolai lap*, *Pesti Divatlap* és *Életképek*.²²

Elapokat a szerkesztőségtől kapta az Akadémia, mert bár ez időben már érvényben volt a köteles-példányszolgáltatásnak az Akadémiára való kiterjesztéséről szóló rendelet, legtöbb baj éppen a folyóiratok és újságok beküldése körül volt.

A megrendeléseken kívül nagyszámú külföldi folyóirat és más periodikus kiadvány került a könyvtárba csere útján. A Társaság működésének megindulása után hamarosan jelentkeztek a hasonló jellegű külföldi tudományos intézetek üdvözetükkel, kiadványaikat ajándékozva. Az Akadémia természetesen igyekezett viszonzni az ajándékokat, s a kapcsolat hamarosan rendszeres cserévé alakult; periodikákon kívül a Társaságok kiadásában megjelent könyvekre is kiterjedt. A csere elsősorban nem gyarapodási forrás volt, s nem számbeli vagy értékbeli paritáson alapult, hanem a nemzetek tudományos kapcsolata jelentőségének hangsúlyozásával mélyen humanista célkitűzést valósított meg.

Jellemző és érdekes a Tudós Társaság levele, amelyet az első évkönyv mellékleteként küldött a külföldi tudós társaságoknak és Akadémiáknak.

A londoni Royal Societynak címzett levél a következőképpen szólt:²³

„A londoni királyi Társaságnak idvezletet.

Az 1825–27 beli országgyűlésen kezdett s azóta folyt hazafiui önkéntes ajánlkozásokra épülése után, munkálkodásaihoz 1831-ben fogott magyar tudós társaság évkönyveinek első kötetét Uraságtoknak azon érzéssel küldi meg, mely az egész emberiséget, tudományok és művészségek szeretete által köz lelki atyafiságos nagy egyesületbe vonja.

E mellett ajánlja a magyar Tudós Társaság a tudományos dolgokban kész segédelmét, s kikéri Uraságtoknak is iránta szives hajlandóságát.

Ide van egyszersmind csatolva a társaság rendszabásaiból két magyar s amnyi latin példány, a társaságnak 1833-ra szóló névkönyvével együtt.

Költ Pesten, a magyar tudós társaság 4-d nagy gyűlése 8 d üléséből november 11 d 1833.

Elölülő

Titoknok”

Ettől az időtől kezdve fokozatosan bővültek az Akadémia cserekapcsolatai. A legfontosabbak a következő intézményekkel jöttek létre:

1833-ban American Philosophical Society, Philadelphia,
Royal Society, London;

²¹ *KGy* 1841. 8–9. 1. és 12. 1.

²² *KGy* 1845. 4. f.

²³ MTA Kézirattár Tört. 2-r. 83/II.

- 1834-ben Bajor Akadémia, München,
Francia Akadémia, Parizs,
Royal Society, Edinburgh,
Royal Society, Calcutta,
Szentpétervári Akadémia ;
- 1835-ben Ázsiai Társaság,
Academia della Crusca, Firenze,
Porosz kir. Akadémia,
Stockholmi Akadémia,
Archeologiai Akadémia, Róma,
Tudományok kir. cseh társasága, Prága ;
- 1837-ben Lissaboni Akadémia ;
- 1838-ban Genfi természettudományi társaság ;
- 1841-ben National Institution for the Promotion of Science, Washington,
Természettudományi Társaság, Bécs.

E cserekapcsolatok valójában csak az Akadémia számára voltak előnyösek. A magyar tudósok igen jó hasznát vették a könyvtárba külföldről érkező francia, angol, német kiadványoknak, annál kevésbé használhatták külföldön a Társaság magyar nyelvű kiadványait. A Bajor Akadémia ezért már 1834-ben kérte a Tudós Társaságot, adja ki latinul is munkáit. Az Akadémia megtagadta a kérés teljesítését, az országgyűlés és a király által megerősített rendszabásra hivatkozva, amely kimondta: „A magyar tudós társaság tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül.”²⁴ Annyit ajánlottak fel csupán, hogy bármilyen Magyarországra vonatkozó kérdésre szívesen adnak felvilágosítást latin nyelven.

A hazai könyvtermés rendszeres megszerzését kötelezpéldányok révén próbálta a Társaság elérni. Ennek szükségességét és hasznát elsőnek gr. DESSEWFFY József helyettes elnök hangsúlyozta 1834-ben. Igen széles körben, birodalmi juttatás formájában kívánta a kötelezpéldányokat. Erre természetesen nem kerülhetett sor, elég nehézséget jelentett a hazai kötelezpéldányok biztosítása. 1836-ban a helytartótanács útján sikerrel próbálkoztak, a következő évben megszületett a királyi határozat, amely a magyarországi nyomtatványokból egy-egy példányt juttatott az Akadémia részére. A határozat — melyet 1840-ben törvényileg is megerősítettek, — kimondta, hogy Pesten és Budán a nyomdatulajdonosok, vidéken a tanügyi főigazgatók tartoznak félévenként eljuttatni minden nyomtatványt az Akadémia titoknoki hivatalába.²⁵

A törvény végrehajtása azonban sok nehézséggel járt. Már 1840-ben elhangzott a kisgyűlésen a panasz, hogy a budapesti nyomdák — az egyetemi nyomda kivételével — nem küldtek semmit, folyóiratokat az egyetemi nyomda sem. A vidéki nyomdák valószínűleg szintén nem teljesítették a rendelkezést. A szabadságharc után aztán még tovább romlott a helyzet, mivel az új helytartótanácsi sajtórendelet, mellőzve az Akadémiát, csak a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár részére biztosította a kötelezpéldányokat.²⁶

Az Akadémia történetének első korszakában a könyvtár legnagyobb része hagyatékok, ajándékok révén került a társaság tulajdonába. Az ily módon számban hatalmasan megnövekedett állomány azonban nem tervszerűen, a társaság igényeinek, szükségleteinek megfelelően gyarapodott. Bár a gyűjtemények közül nem egy jeles író vagy tudós értékes hagyatéka

²⁴ *Magy. Tudós Társ. Évk.* II. k. 86—88. l.

²⁵ AL 133/1837.

²⁶ TOLDY ismételen DE LA MOTTE helytartótanácsi elnökhöz fordult, hogy az 1840-i törvénynek érvényt szerezzen. AL 2/1852.

volt, s a Tudós Társaság mint testület hálásan fogadta az ajándékokat, a tagok mint tudósok a gyűjtemények nagy részét elavultnak, csupán muzeális értéknek tekintették. E főleg XVIII. századi könyveket a könyvtár ma anyaga fontos részének tartja, a Tudós Társaságnak azonban ekkor első-sorban korszerű tudományos és szépirodalomra volt szüksége.

Az első nagyobb hagyatéék 1834-ben került a Társaság tulajdonába TELEKI József révén, aki nem elégedett meg az apai könyvtár felajánlásával: 4000 forintért megvásárolta a KRESZNERICS-féle könyv-, incunabulum- és pénzgyűjteményt, amely 200 ősnymotatvánnyal,²⁷ 70 kötet kézirattal, 1060 kötet főleg magyar irodalmi vonatkozású könyvvel és 7268 db régi pénzzel gyarapította az Akadémia gyűjteményét.²⁸ Ez utóbbival kapcsolatban TELEKI 2000 forintos alapítványt tett, amelynek 6 százalékos kamatából 5/6 részt a pénzgyűjtemény, 1/6 részt pedig az alaptőke növelésére kellett fordítani. A KRESZNERICS-könyvgyűjteményt összevegyítették az Akadémia más könyvanyagával, de külön listát készítettek róla, hogy a társaság megszűnése esetén — a TELEKI-könyvtárhoz hasonlóan — visszaszállhasson az adományozóra.²⁹

1835-ben MARCZIBÁNYI Livius, a tudomány- és irodalomszeretetéről híres család egyik tagja ajándékozta apja, MARCZIBÁNYI Márton könyvtárának egy részét a Társaságnak. A könyvtár 400 db főleg történeti, politikai, utazási, művészeti és építészeti műből állt, melynek pontos jegyzékét az Akadémiai Levéltár őrzi.³⁰

A legnagyobb tömegű ajándékot a két BATTHYÁNY-testvér, Gusztáv és Kázmér adta a Társaságnak. Kinek a buzdítására történt az adomány, nem tudjuk; lehet, hogy maga TELEKI volt a sugalmazó, lehet, hogy része volt benne NAGY Károlynak, az Akadémia tagjának, aki éppen ez idő tájt került kapcsolatba BATTHYÁNY Kázmérral. BATTHYÁNY Gusztáv levele, amelyet TELEKI Józsefhez intézett, így szólt:

„Nagyméltóságú Gróf, Magyar Tudós Társasági Elnök Ur!

Szíves óhajtatásomat, a hazai közértelemességet s ennek minél előbbi kifejlődéséből a közjóra s egy nemesebb nemzeti életre szükségképpen áradandó jótékony következőseket tehetségem szerint előmozdítani, az által fejezem ki, hogy a nemzeti osztag által részemre jutott, s jelenleg is Vas vármegyében keblezett rohonci kastélyomban álló s egyre másra 30 000 kötetre számítható könyvtáramat ezennel a Magyar Akadémiának ajándékozom. Ha csekély, de legtisztiább szándékkal nyújtott ajánlatom azon szent célra, melly minden jobb keblet melegít, t. i. a honi értelemesség kifejtésére némi hatással leendő örvendetes jutalmam nem fog hiányozni.

Midőn ez iránti ajánlatomat Excellentiádnak azon vágyammal kísérve van szerencsém jelenteni, hogy az általam tisztelt Academia tölem szívesen fogadja: felszólítom egyszersmind Excellentiádnak a honi ügyekért isméretesen buzgó gondjait, hogy a könyvtárnak bármikor leendő átvétele vagy elvitetésére nézve intézetet tenni, e tárgyban, midőn tetszeni fog, Tek. Nagy Károly acad. rt. Urral értekezni méltóztassék, kire a könyvek kiszolgáltatását teljes hatalommal biztam. Ki egyébiránt megkülönböztetett tisztelettel vagyok Excellentiádnak Rohoncon, sept 25. 1838.

alázatos szolgálója

Gróf Batthyány Gusztáv”

²⁷ Ez a nagy szám valószínűvé teszi, hogy mint a TELEKI-könyvtárnál, a KRESZNERICS-gyűjteményben is „incunabula” elnevezés alá sorolták az editio princepsket, sőt esetleg általában a régi könyveket. A MTAK régi könyvek gyűjteménye eddig mindössze egyetlen ősnymotatvánnyról tudta megállapítani, hogy KRESZNERICS hagyatékából származik.

²⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.*, III. k. 50. l.

²⁹ *KGy* 1839. 96. f.

³⁰ *AL* 57/1835.

A 30 000 kötetes rohonci könyvtárat BATTHYÁNY Lajos nádor alapította és BATTHYÁNY Tivadar fejlesztette tovább. A nádor gyűjteménye teológiai, filozófiai, pedagógiai, matematikai, hadtudományi és jogi művekből állt, BATTHYÁNY Tivadar pedig főleg politikai, történeti, földrajzi, műszaki és természettudományi művekkel egészítette ki.³¹ A feltehetőleg nagy történeti értékű gyűjteményről NAGY Károly véleménye lesújtó volt. A könyvek rossz állapota is hozzájárult, hogy úgy vélte, a gróf alaposan túlbecsülte könyvtára értékét. Mielőtt egyáltalán foglalkozott volna az anyaggal, a grófi család KURZWEIL nevű nevelője kellett, hogy kiválogassa a teljesen hasznavehetetlen könyveket, ő maga aztán számba vette a tennivalókat, és leveleiben közölte véleményét TOLDY Ferencel. Javasolta, hogy a könyvtár egyelőre maradjon az amúgyis üres rohonci kastélyban. Itt kell kiválogatni a csonka, romlott, a többit veszélyeztető köteteket, valamint azokat, amelyekre a társaságnak nincs szüksége. Ezeket elcserélve fontosabbakat lehet beszerezni. Javasolta, hogy a rossz állapotban levő kötetek helybeni rendbehozatalára a Társaság küldjön könyvkötőket Rohoncra, és megígérte a szükséges angolvászon jutányos megszerzését. A könyvek címsorát viszont — úgy gondolta — elég lesz Pesten összeállítani.³²

TOLDY válaszában³³ elfogadta a felkínált szállást, a romlott és a többire veszélyes könyvek elkülönítésén túl azonban magának tartotta fenn a könyvek válogatásának munkáját. Kitért a könyvek helybeni kötetése elől is, mert az elnök TELEKI József részben anyagi okból nem tartotta időszerűnek, részben megfelelőbbnek gondolta, hogy Pesten, a kinevezendő könyvtáros vezetése alatt végezzék el ezt a munkát.

NAGY Károly valószínűleg nemcsak az Akadémia előtt nem titkolta lesújtó véleményét,³⁴ hanem BATTHYÁNY Gusztáv előtt sem, aki, mivel nem élt Rohoncon, nemigen ismerte sem a könyvtár belső értékét, sem külső állapotát. Igen kellemetlen volt számára, amikor megtudta, hogy ajándéka nem felelt meg egy 30—40 000 kötetes grófi könyvtárral szemben támasztott várakozásnak. Hogy a gyűjtemény értékét növelje, megígérte a Társaságnak, hogy Londonban és Párizsban a jelentős újabb munkákból kis gyűjteményt szed össze, s azt ajándékához csatolja. Teljesítette-e ígéretét, nem tudjuk. Semmi írásos adat nem szól róla. Valószínű, hogy NAGY Károly rossz véleményének hatására tette ígéretét, s azután elmondta az esetet testvéreinek, BATTHYÁNY Kázmérnak, aki, hogy a családi névhez méltatlan gyűjteményt értékesebbé tegye, saját kishéri könyvtárát ajánlotta fel kiegészítésül az Akadémiának. BATTHYÁNY Gusztáv valószínűleg úgy érezte, hogy öccse ezzel a 2660 kötetnyi adománnyal kiköszörülte a csorbát, s nem tartotta többé szükségesnek az ígért könyvajándék összegyűjtését. BATTHYÁNY Kázmér is csak a rohonci könyvtár kiegészítésének tekintette saját ajándékát, felajánlásában kérte a Társaságot, hogy ne közöljék a hírt a lapokban. Az Akadémia azonban nem teljesítette kérését, részben, hogy háláját kifejezze, részben hogy másokat is adományozásra buzdítson.

³¹ *Magy. Tudós Társ. Évk.* V. k. 20—21. l.

³² MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1838. XII. 13.

³³ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. TOLDY Ferenc—NAGY Károlynak. 1839. III. 12.

³⁴ „Ki ezen ronda könyvtárat nem látta, legkisebb ideája sem lehet arról, mi egy literaturai szemétrakás.” MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1839. I. 25.

A kisbéri BATTHYÁNY Kázmér-féle könyvtárat is NAGY Károly adta át az Akadémiának.³⁵ Sokkal nagyobb elismeréssel irt róla, mint a majdnem húszszor annyi kötetből álló rohonci gyűjteményről. Elküldte TOLDY-nak a könyvtár cédulakatalógusát, amely szerint a gyűjtemény 21 kéziratból, 123 db 2-r, 255 db 4-r, 1772 db 8-r és 480 db 12-r könyvből, összesen 2660 jól bekötött, tisztán tartott kötetből állt. E könyvtár alapja a BATTHYÁNY József biboros által gyűjtött könyvanyag volt, amely elsősorban klasszikus és francia irodalmi, történeti, utazási és enciklopédiai művekből állt.³⁶ TOLDY személyesen utazott le Rohoncra és Kisbérre, hogy a könyvek átvételénél, csomagolásánál és feladásánál jelen legyen, és a Pestre szállítás lebonyolításában segédkezzék.³⁷

Ugyanebben az évben kerültek a Társaság birtokába a neves költő, PÁZMÁNDI HORVÁTH Endre könyvei. DÖBRENTEI Gábor, az elhunyt végrendeletének végrehajtója vette át a 677 darabból álló gyűjteményt, főleg magyar és klasszikus irodalmi munkákat.³⁸

Sok huzavona után került a Tudós Társaság birtokába a legkorábban, jóval az alapítás előtt neki hagyományozott könyvgyűjtemény: SÁNDOR Istvánnak, az első magyar bibliográfusnak a hagyatéka, aki 1814-ben halt meg Bécsben. Végrendeletében könyveit, mappáit, képeit és pénzgyűjteményét 10 000 forintnyi alapítvánnyal az Akadémia mielőbbi felállítására hagyta. A nádor úgy rendelkezett, hogy az Akadémia megvalósulásáig a gyűjtemény Bécsben található részét és a pénzüsszeg kamatait a Nemzeti Múzeumnak kell átadni. A Bécsben talált könyvanyag azonban csak töredéke volt a teljes gyűjteménynek, ezért a nádor megbízta MILLER Jakabot, a Nemzeti Múzeum igazgatóját, tudakozódjék a hagyatéka többi részéről. A rokonoktól azonban nem lehetett semmi érdemlegeset megtudni. Maga az Akadémia csak 1840-ben kezdett érdeklődni a hagyatéka iránt. Előbb a Nemzeti Múzeumhoz fordult, és kérte az ott őrzött könyvek átadását. HORVÁT István, a Nemzeti Múzeum helyettes igazgatója és könyvtárnoka azonban közölte, hogy mivel a könyveket nem kezelték a könyvtár többi részétől elkülönítve, elő kell keríteni a Bécsben vagy Lukán maradt címjegyzéket, különben csak azokat a darabokat tudja átadni, amelyekben *S. I.* bélyegző látható, s ezeket is csak az új múzeumi épület elkészülte után, az egész könyvtár átrendezésekor. Időközben kiderült, hogy jónéhány könyv a Múzeum más gyűjteményeibe került át, az anyag teljes rekonstrukciója tehát lehetetlen. A Társaság mégis a nádorhoz fordult, s kérte, rendelje el a Múzeumban őrzött könyvek átszállítását a Társaság könyvtárába. Erre azonban nem került sor.³⁹

A Lukán maradt könyvek ügyében az örökösökkel lépett kapcsolatba az Akadémia. Mivel a megegyezés először nem sikerült, pert indítottak a rokonok ellen, akik később hajlandók voltak a per megszüntetése esetén átadni a birtokukban levő könyveket. A kiválogatás nem volt nehéz: a *S. I.* bélyegző megkönnyítette a család más könyveitől való elkülönítést. A SÁNDOR Miklós által összeállított lista szerint a könyvtár 548 műből állt, 1105 kötetben.⁴⁰ A könyveket maga TOLDY vette át 1845 májusában, szám szerint 1154 kötetet

³⁵ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. köt. 88. l. — AL 165/1839.

³⁶ *Magy. Tudós Társ. Évk.* V. k. 20—21. l. — MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1839. II. 17.

³⁷ AL számlaanyaga alapján.

³⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 88—89. l.

³⁹ KOLLÁNYI: *I. m.* 107—109. l.

⁴⁰ AL 84/1845.

a jegyzék alapján. Néhány jelentéktelen munka elveszett, ezek helyett az örökösök 45 db. más könyvet ajándékoztak az Akadémiának. A hagyatékek főleg német, latin, kisebbrészt magyar nyelvű, nagyjából irodalmi, filozófiai és vegyes könyvekből és újságciketekből állt.

1847-ben kísérletet tett az Akadémia KÖRÖSI CSOMA Sándor hátrahagyott írásainak megszerzésére. A hírek szerint a kéziratokat az angol követség az erdélyi kancelláriához tétette át, de az Akadémia érdeklődése nem vezetett eredményre.⁴¹

Az ismertetett hagyatékok, gyűjtemények mellett jelentős tömegű és értékű könyvanyag került be alkalmi ajándékok útján. Fontosak ezek között az elnök TELEKI József és a Társaság tagjainak ajándékai. TELEKI az apai könyvtár felajánlásán túl is szívén viselte a könyvtár gyarapodását. Könyvvásárlásai mindig a legfontosabb szükségleteket elégítették ki, a saját könyvtárából ajándékozott művek pedig értékes ritkaságok voltak. Ő vette a szótárkészítéshez elengedhetetlen és segédkönyvtár részére is becses nagy német és francia szótárakat, könyv- és kéziratadományai közt pedig olyan értékeket találunk, mint gyűjteményünk egyetlen Corvinája, Ludovicus CARBO: *Dialogus de laudibus R. Matthiae* c. műve és az általa szintén Corvinának tartott *Sermones S. Leonis Papae*; egy XIII. századi *Missale*, egy XV. századi biblia, egy KOBERGER-féle 1488-i nyomtatott biblia és sok más. 1850-ben az Akadémiának ajándékozta ezenkívül ősnymtatványokban és Aldinákban gazdag saját könyvgyűjteményét is.⁴²

A társaság más tagjai is kezdetől fogva sok könyv- és folyóiratkötetet ajándékoztak az Akadémiának, részben saját műveiket, részben más értékes munkákat. Így adományozta SZÉCHENYI István majdnem minden munkáját, BOLYAI Farkas az *Elementa Matheseos Puraet*, VÖRÖSMARTY a *Csongor és Tündét*, FÁY András a *Bélteki házat*, BUGÁT Pál és TOLDY Ferenc az általuk szerkesztett *Orvosi Tár* füzeteit, HELMECZY Mihály a szerkesztésében megjelent *Jelenkor* és *Társalkodó* köteteit, CZUCZOR Gergely 19 db XVI. századi magyar nyomtatványt, köztük több unikumot, mint pl. VALKAI András *Bánk bán historiája* (Debrecen 1574) és VASFAY (RÁSKAI) Gáspár *Egy szép historia az vitéz Franciscorul* (Debrecen 1574) c. munkákat.⁴³

Több akadémiai tag speciális könyvgyűjteményét ajándékozta a Társaságnak: BUGÁT Pál pl. válogatott finn könyveket, RÉGULY Antal pedig az ázsiai népekre vonatkozó gyűjteményét. Az Akadémia külföldi tagjai és más külföldi tudósok is küldtek ajándékokat: BOWRING János pl. 28 db jogi és politikai művet, az orosz tudósok pedig RÉGULY útján vegyes munkákat juttattak az Akadémiának.⁴⁴

A társaság tagjai mellett sok ismert és ismeretlen név szerepel a jegyzőkönyvekben és *Névkönyvekben*, ahol nyomtatásban is közölték az adományozók nevét. Statisztikai kimutatás nincs az ajándékok mennyiségéről, érdekes azonban szemléltetésül megnézni néhány találmra kiválasztott év során tett gyarapodás adatait: 1838-ban 164, 1841-ben 229, 1844-ben 134, 1847-ben 126, 1848-ban 62, 1849-ben 2 kötetet ajándékoztak.

⁴¹ KGy 1847. 73. l.

⁴² KGy 1850. 26—27. f.

⁴³ AL *Ujságokban közlött Híradások a Titoknok által*. 85. l.

⁴⁴ KGy 1831. 17. f. 1832. 79. 82 f. 1833. 12. verso, 29. versa. 1834. 6. f. 1847. 87. 91. f. *Nagygyűlési jegyzőkönyvek* (a következőkben: NGy) 1834. 38—39. f. 1843. 17. v.—18. f. 1846. 14 f. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 87. l.

Az ajándékokat nyomtatásban a sajtó útján és a *Névkönyvek*ben, valamint köszönőlevélben köszönték meg. Már 1839-ben nyomtatott levélsémát találunk, amit az adományok nagy száma tett szükségessé.⁴⁵

A könyvtár hagyatékokból, adományokból összegyűlt részébe természetesen sok duplum került. Hogy a felesleges példányok helyett más, szükségesebb műveket lehessen szerezni, az Akadémia vezetősége elhatározta, hogy ezeket csere útján értékesíti.⁴⁶ A TELEKI-könyvtárra vonatkozóan a család belegyezését is kellett kérni, a szabadrendelkezésű anyag cserélhetőségéről pedig a kisgyűlés döntött. Duplumokon kívül néhány esetben akadémiai kiadványokért, az *Évkönyvek*ért és a DÖBRENTÉI szerkesztésében megjelenő *Nyelvemlékek* kötetéért is cseréltek magánosoktól.⁴⁷ Ilyen módon kéziratokat és ritka nyomtatványokat szereztek a könyvtár részére.

A könyvekkel párhuzamosan kéziratok is kerültek a Társaság tulajdonába,⁴⁸ elsősorban a hagyatékokkal. Legjelentősebb a TELEKI-, KRESZNERICS-, BATTHYÁNY- és PÁLÓCZI HORVÁTH-féle gyűjtemények kéziratanyaga volt, ezenkívül évente néhány ajándék-kötet, illetve darab is gyarapította a gyűjteményt. 1838-ban 16 kötet, ill. darab, 1841-ben 21, 1847-ben 8, 1848-ban 52 volt a gyarapodás. A kéziratár legértékesebb kincsei közé tartoztak a már említett TELEKI-féle kódexeken kívül a CORNIDES-kéziratok, a BATTHYÁNY-gyűjtemény kódexei és kódexmásolatai, az 1831-ben bekerült KAZINCZY-kéziratok, az 1834-ben megszerzett *Czech-codex*: KINIZSINÉ MAGYAR Benigna imádságoskönyve, 1835-ben GUARY Miklós XVI. századi kódexe, a SÖVÉNYHÁZI Márta másolta *Érsekújvári-codex* (1836-ban) és a *Virginia-codex* (1844-ben).

A nyelvemlékek kiadásával kapcsolatban megindult kéziratgyűjtés is sok eredeti és másolt kéziratot eredményezett a gyűjtemény számára. E munkák segítésére az 1832-i nagygyűlés határozatot hozott, hogy a Társaság a külföldi könyv- és levéltárakhoz fordul és kéri, közöljék, van-e magyar vonatkozású anyaguk, hogy azt a Társaság a maga számára lemásoltathassa.⁴⁹ E munkában PETROVICs Fridriknak, a történeti osztály tagjának volt oroszánrésze, aki 1834-ben elkezdte a British Museum magyar vonatkozású anyagának másoltatását. Bár az anyagi nehézségek meg-megszakították a munka folyamatosságát, hamarosan megindult a másoltatás a berlini, drezdai, wolfenbütteli, hamburgi, göttingi, bremai és frankfurti könyvtárakban, a bécsi titkos házi és udvari levéltárban. A következő évben Lille, Párizs, Basel és Aix került sorra. 1841-ben a bukaresti Szt. Sava könyvtár öre ígérte meg a magyar levelezés másolatát, 1844-ben a dalmát városok könyv- és levéltáraiban, 1847-ben Bécsben másoltattak.

A beérkezett kéziratok rendezésére és feldolgozására nem került sor ezekben az években. Valamilyen ma már ismeretlen rendben ugyan hozzáférhetővé tették az anyagot, amit a használatról szóló adatok bizonyítanak, a rendszeres feldolgozást azonban csak 1861-ben kezdte el RÓMER Flóris, az első kéziratár.

A 30-as évek pénzügyi és szállásviszonyai között a fentiekben ismertetett könyvanyag nem kerülhetett használható állapotba. A DERON-ház

⁴⁵ MTAK Kéziratár M. Ir. Lev. 4-r. 18.

⁴⁶ *NGy* 1842. 26. f.

⁴⁷ *KGy* 1841. 51. f.

⁴⁸ Mivel a kéziratár történetéről a MTA Könyvtára külön tanulmányt tervez, itt csak a kialakulás éveinek legfontosabb adatait közöljük.

⁴⁹ *NGy* 1832. 29. f.

helyiségében nem fért el a könyvtár, a rendelkezésre álló hely már 1835-ben, a MARCZIBÁNYI-könyvtár átvételekor megtelt.⁵⁰ Csupán néhány ezer kötetet tudtak elhelyezni a levéltárnoki szobában, ezért meg kellett elégedni a legfontosabb folyóiratanyag, a csere és vétel útján bekerült könyvek és az egyenként beküldött ajándékok elhelyezésével. A helyhiány mellett nehézségeket okozott, hogy a Társaság nem tudta a könyvtár számára szükséges bútorzatot sem beszerezni, könyvtáros sem volt, aki foglalkozzék az anyaggal. Katalógizálási munkát csak CZUCZOR Gergely, a Társaság levéltárosa végzett, 1836—38 között mintegy 2000 művet dolgozott fel,⁵¹ egyébként a könyvtár minden ügyes-bajos dolgát TOLDY Ferenc titoknok intézte, sok más tennivalója mellett.

Ez a helyzet természetesen a használatot is majdnem lehetetlenné tette. A TELEKI-könyvtár használatának módját már az 1833-ban elkészült szabályzat⁵² részletesen előírta, mivel azonban az anyag még mindig a Szervita-téri TELEKI-házban volt elhelyezve, a család nem tudta biztosítani az előírt mindennapos nyitvatartást; meg kellett elégedni azzal, hogy a könyvtár minden 1-én és 15-én reggel 9 és déli 1 óra közt a Társaság tagjainak rendelkezésére állt.⁵³ A szabadrendelkezésű anyag helybeni használatát az olvasóterem hiánya nehezítette, de a kölcsönzés is szinte megoldhatatlan volt, mivel a könyvek egy része nem volt hozzáférhetően felállítva.

TOLDY elsősorban a kurrens folyóiratok használatát igyekezett biztosítani. Körlevélben értesítette a tagokat a kölcsönzés módjáról.⁵⁴ Az újabb folyóiratszámokat ülésnapokon az ülésterem melletti szobában közszemlére tették, s a tagok a kiválasztott füzeteket egy e célra kitett naplóba írták be. Másnap a hivatalos lakásukra vitte a kért füzeteket. A következő ülésnap reggelén a szolga visszahozta a számokat, hogy délután ismét közszemlére tehessek ki. Levelezőtagok az ülések másnapján délután mehettek folyóiratot kölcsönözni.

Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a számok nem kerültek vissza egy hét után a titoknok kezéhez, hanem hosszabb időre megrekedtek egy-egy helyen. A használat viszont, mint a folyóiratok kölcsönzőkönyve mutatja, nem volt nagymértékű, nem támadt összeütközés belőle. A tagok kényelmesnek tartották ezt a nehézkes módszert, és sokáig ragaszkodtak hozzá, akkor is, amikor javaslat hangzott el e rend megváltoztatására.⁵⁵

Az ismertetett nyomorúságos körülmények alapján természetes, hogy az akadémiai tagok tudományos munkájához más pesti könyvtárak használata volt szükséges. Elsősorban az egyetemi és a múzeumi könyvtár jött számításba. A használat jogát már 1833-ban a két intézmény kézirattárára is kérték kiterjeszteni,⁵⁶ majd 1837-ben a térítés melletti kölcsönzést is kérték.⁵⁷ Legnagyobb mértékben az Egyetemi Könyvtárat használták, amit bizonyít, hogy az 1842. évi kisgyűlésen a Társaság szükségesnek látta, hogy az Egyetemi

⁵⁰ *KGy* 1835. 26. v.—27. f.

⁵¹ MTAK Kézirattár Könyvészet 2—r. 38. *A magyar tudós társaság fiók könyvtárának czimsora*. Kezdte CZUCZOR Gergely levéltárnok. 1836.

⁵² *A Magyar Tudós Társaság terve és rendszabása gr. Teleki József számára*. MTAK Kézirattár Tört. 4-r. 23.

⁵³ *KGy* 1834. 73. f.

⁵⁴ AL 130/1832.

⁵⁵ *KGy* 1841. 7—8. l.

⁵⁶ *KGy* 1833. 25. f.

⁵⁷ *KGy* 1837. 91—92. l.

Könyvtár kölcsönzést végző tisztviselői részére tiszteletdíjat kérjen.⁵⁸ 1834-ben négy arany újévi díjat adtak az Egyetemi Könyvtár irnokainak az Akadémia tagjai részére tett szolgálataikért, 1845-ben pedig elhatározta a kisgyűlés, hogy a Társaság minden kiadványából tiszteletpéldányt juttat az Egyetemi Könyvtárnak, viszonzásul azért, hogy a Társaság tagjainak az egyetemi tanárokkal azonos jogot biztosít a könyvtár használatában.⁵⁹

A két nagy könyvtár mellett engedélyt kértek a modern anyagban gazdag Casinoi-könyvtár-használatára is.⁶⁰ Ezek az engedélyek az Akadémiai könyvtár megnyitása után is érvényben maradtak, mivel a tagok érvelése szerint a kutató-órák egybeesése szükségessé tette a több helyen felváltva való kutatást.

III. A könyvtár elhelyezése

A könyvanyag rendezése, felállítása és feldolgozása

(1839—1844)

A DERON-házban kivett szállás már az első években sem bizonyult elegendőnek. A kisgyűlés már 1833-ban sürgetni kezdte a megfelelő helyiség keresését, mivel az Akadémia helyzete sokáig nem látszott olyannak, hogy saját épületet szerezhessen magának; a meglévő könyvtár használata és a TELEKI-gyűjtemény átvétele viszont egyre sürgősebb volt.⁶¹ Néhány évig az anyagi nehézségek még tágasabb helyiség szerzését sem tették lehetővé. Végre 1836-ban kibérelték az Urak utcája 612. számú TRATTNER—KÁROLYI-féle ház I. emeleti helyiségeit a titoknoki hivatal számára.⁶² A következő évben a könyvtárnak kerestek alkalmas helyiséget. A TRATTNER—KÁROLYI ház új részében nem találtak megfelelőt, ezért az udvari II. emeleten fogadtak szobákat. Évi 1300 forint bérért a következő helyiségek használatát biztosította az Akadémia: ülésterem, négyszobás titkári hivatal, levéltár, írnyi iroda, pénztár, pénztárnoki és hivatalszolga-lakás, a könyvtár részére pedig négy nagyobb és négy kisebb helyiség. Mivel ez a megoldás sem bizonyult tartósan megfelelőnek, a negyvenes években újra gondoltak a Tudós Társaság és a Nemzeti Múzeum egy helyen, a Múzeum új épületében való elhelyezésére.⁶³ A TELEKI-könyvtár bizonytalan hovatartozandósága, a Nemzeti Múzeumtól való függősége is amellet szolt, hogy a használatára feljogosított társaság egy helyen legyen vele. 1843-ban KUBINYI Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója azt javasolta a nádor-pártfogónak, hogy helyezték a TELEKI-könyvtárat a II. emeleti helyiségekbe, ahol a Társaság ülései számára is van megfelelő méretű terem. A nádor válaszában utasította KUBINYIT, hogy POLLÁCKKAL, az épület tervezőjével együtt válasszák ki az alkalmas helyiségeket, de két évig nem történt semmi. 1845-ben TELEKI József fordult a nádorhoz, s kérte, hogy a múzeumi épület elkészültével régi elképzelése szerint biztosítsa az Akadémia számára szükséges helyiségeket. Érvelésében utalt a takarékos-

⁵⁸ *KGy* 1842. 195. f.

⁵⁹ *KGy*. 1845. 28—29. f.

⁶⁰ *KGy* 1841. 7. f.

⁶¹ *KGy* 1833. 21. f.

⁶² Ma Petőfi Sándor utca 3.

⁶³ KOLLÁNYI: *I. m.* 112—116. l.

ságra, a könyvek megóvásának szempontjára s arra, hogy a könyvtár biztos helyet, a társaság csendes üléstermet kapna, s a hely méltósága is emelné az Akadémia fényét. A nádor válasza kedvező volt, s a Társaság megbízta TOLDYt a tárgyalások lebonyolításával. KUBINYI a II. emeleti homlokzati nagyteremtől dél felé vezető folyosót, a három nyugati fekvésű szobát és az ezekhez kapcsolódó helyiséget ajánlotta fel, valamint az üléstermet, hangsúlyozta azonban, hogy a Múzeum fejlődésével hamarosan maguknak is szükségük lesz e termekre. Az Akadémia viszont keveselte a kijelölt helyiségeket, még egy szobát kért, amelyet a Múzeum, — mivel ebben helyezte el technológiai gyűjteményét, — nem akart átengedni. A nádor azonban az Akadémia javára döntötte el a vitát, s kikötötte, hogy fűtésről, világításról és takarításról az Akadémia gondoskodik, s mindenben alkalmazkodik a Múzeum házirendjéhez. Az Akadémia ezután is egyre sürgette az átköltözést, amit JÓZSEF nádor félszázados működése ünnepére be is akart fejezni. Az említett helyiségek azonban nem készültek el idejében, a költözés elmaradt, a nádor 1847-ben bekövetkezett halála után pedig végleg lekerült a napirendről.

A Társaság tehát a TRATTNER—KÁROLYI-házban maradt, és ott igyekezett alkalmasan berendezkedni.

A bútorozás 1841-ig a takarékoság miatt lassú ütemben haladt, ettől kezdve évenként rendszeresen nagyobb összeget fordítottak rá: 1840-ben 957 forintot, 1841-ben 957 forintot, 1842-ben 413, 1843-ban 957, 1844-ben 971, 1845-ben 300 forintot.⁶⁴ A későbbi évekről nincsenek adataink. Segítségét jelentették a Rohoncra ajándékba kapott cseresznyefa-polcok és a TELEKI-gyűjteménnyel bekerült ablakközi tölgyfa-állványok is.

A könyvtár berendezéséről nem tudunk részleteket. EDVI ILLÉS Pál a *Vasárnapi Ujság* hasábjain részletesen ismertette az Akadémia berendezését, elsősorban az I. emeleti üléstermet és a titoknoki hivatal beosztását, a könyvtárról azonban csak annyit mond, hogy szintén a házban található.⁶⁵ A könyvtár bútorzata feltehetőleg nyitott fapolcokból állt, a polcok között elhelyezett asztalokkal, székekkel a könyvtárnok és az olvasók számára.

A viszonylag tágas könyvtárhelyiség most már reményt nyújtott a TELEKI-könyvtár sokat sürgetett átvételére. Az Akadémia bizottságot jelölt ki, amely az átvételi, felállítási és feldolgozási javaslatot megszövegezte.⁶⁶ E bizottság tagjai JANKOVICH Miklós, TOLDY Ferenc, ALMÁSI BALOGH Pál, KÁLLAY Ferenc és LUCZENBACHER (ÉRDY) János voltak. Javaslatuk, amelyet az elnök TELEKI József mint a család alapító ágának feje elfogadott, így szólt:⁶⁷

I. Mi az átadás és átvétel módját illeti :

1. Az általadó és a mélt. család részéről nevezendő biztos, az átvevő a társaság részéről a könyvtárnok, s egy museumi biztos; s ennek kinevezése a nm. Elnök ur által a fens. Nádor-Pártfogó fog kéretni.

2. Az általadás tudomány-osztályonként történik illy módon: t. i. az átadó olvassa egyenként a könyvek teljes czimeit, elmondja azok kötet- és lapszámait, formátumokat s kötését: ezeket egyszerre két irnok írja; s midőn így valamely osztály által adatott, a két példányú sorjegyzéket egyfelül az átvevők, u. m. könyvtárnok és museumi biztos írják alá nyugtatványul, másfelül az átadó, ellennyugatványul s egymás között kicserélik.

⁶⁴ A *Névkönyvekben* közölt kimutatások alapján.

⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*. 1855. VIII. 26.

⁶⁶ *KGy* 1837. 123—124. l.

⁶⁷ *KGy* 1838. 36—41. f.

II. Minden osztály átadása után a könyvtárnok annak a nm. Elnök befolyásával készítenő utasítás szerint, *felállítását* eszközli: előre is megjegyztetvén, hogy az egész gyűjtemény három főreszre osztatik, t. i. *közönséges könyvtárra*, melyly az egész külföldi literaturát foglalandja magába, 2. *magyar könyvtárra*, melyly a magyarul, magyarok által irt s magyar ügyet bármikép érdeklő könyvekből álland, ide soroltatván Cor-nides bibl. hungariája minden nyomtatványai is, 3. *kézirattára*, melylyhez a nyomtatás zsengei (incunabulák) soroztatnak.

III. Az átvételi, s esztendőnként rendszeren folytatandó, s így a könyvtárnak koronként mikép szaporodását is mutató lajstromokon kívül még háromféle lajstrom készüljön:

1. egy *közönséges lajstrom*, melyly betürendben az egész gyűjtemény minden nemü és nyelvü kötetei teljes czimeit, a kéziratokét és incunabulákét is ide értve, foglalandja magába, 2. egy *rendszeres lajstrom*, melylyet az osztályok egy előleges magok által s a gyűlés által helyben hagyandó terv szerint készítenek. Ennek nyomtatására a könyvtárnok ügyel; egyszersmind pedig kéziratban folytatandó, részint az olvasók folytonnal használatára, részint, hogy koronként pótló füzetekkel kiegészíthetessék. 3. egy *helymutató lajstrom*, melylyben főosztályok, szekrények és fokok szerint föl lesznek a könyvek röviden, azaz a czim, bélyegző s utasító szavainál fogva jegyezve. Minden könyv táblájára szinte fölíratik a fő osztály, szekrény és fok száma, a helymutató lajstrommal egyezőleg, hogy egy felül ezen lajstrom segedelmével azonnal meg lehessen találni bármely könyvet; a táblán álló jegynél fogva pedig annak helyét.

IV. Az academia vétel és ajándékok által gyűlt könyvtára felállításban és lajstromokban összevegyittetik a gróf Teleki-könyvtárral; eléggé meg lévén mind a külön bélyeg, mind a helymutató lajstromnak egy külön rovatába minden czimhez mellékelt T és A betük által különböztetve.

V. A könyvtár évenként egyszer és pedig a tisztogatási szüenidő alatt vizsgálattik meg, az alapítvány értelme szerint a museum, academia és alapítóktól nevezendő biztosok által, a helymutató lajstrom vezérlése szerint; — az elsőnek és harmadiknak befolyása csak a gróf Teleki-tárra lévén. Gondja leszen pedig a könyvtárnoknak, hogy vizsgálatra, minden kinn levő könyvek okvetlenül visszakerüljenek.

VI. A kettős példányok dolga mindig a társaság hozzájárultával intéztetik el; a gróf Teleki-könyvtárhoz tartozók egyedül a mélt. család megegyezésével cserélthetnek ki vagy adathatnak el.

VII. A társaság óhajthatónak tartja, bár a könyvvétel a museum s az academia részére némi egyetértéssel történhetnék: hogy így egy munka, ha csak bizonyos tekintetek nem kívánják, többször meg ne vételessék, s így ugyan azon summáért többet lehessen szerezni.

VIII. A *haszonvétele* nézve határozottatott: 1. az elnök által rendelendő tisztogatási szüenidőt s az ünnep- és vasárnapokat kivéve, a könyvtár a tagok számára minden nap nyitva álljon 11—12-ig; a közönség számára pedig kedden, szerdán és pénteken 9—12-ig, s 2—4-ig télen, 3—6-ig nyáron.

2. Helybeni minden rendbeli tagok két hétre bármely munkát haza vihetnek, kivéve a) igen drága pompás munkákat, b) ritka munkákat, c) kéziratokat. Erre nézve pedig egy kölcsönzési napló álland a könyvtárban, melylyben a kölcsönvevő az elvitt könyvet időrend szerint írja be, a könyvtárnok pedig egy betürendi jegyzőkönyvbe czim szerint.

3. Vidéki t. és r. tagoknak hat hétre küldhető könyv, levelezőknek csak elnöki engedelem mellett.

4. Helyben levő nem tagjai a társaságnak szince csak elnöki engedelem mellett kaphatnak könyvet.

5. Sértett, rongált, vagy bármikép eldisztelenedett példány a kölcsönző által éppel pótlandó.

IX. A könyvtárnok mellé addig, míg a felállítás s a lajstromok készítése tart, szükséghez képest több kevesebb napidijas adatik; azontul 1. egy tőle szigorúan függő rendes segéd, kiért a könyvtárnok kezes; 2. egy hivatalszolga.

Hogy pedig a könyvtárnok, ki egyszersmind a társaság fizetett r. tagja, az átvételi, felállítási és lajstromozási munkákat győzhesse, míg ezek tartanak, minden rendes tagi foglalkozástól fel fog mentetni.

X. A nemzeti museum felügyelése, az alapítvány értelméhez képest, csak a gróf Teleki-könyvtár épségben tartását tárgyazván; a könyvtárnok minden egyéb kérdésekre nézve egyedül a mélt. alapító család és az Academia igazgatósága s nagy s kis gyűléseikhez utasittatik.

Kéretett pedig a nmélt. elnök, hogy e határozatot a fens. főherczeg-nádor-párt-fogó elébe tudomás és illető helybenhagyás végett terjeszteni méltóztassék.”

Az alapítólevelet és az átvételi javaslatot elolvasva a kettő szempontjában megmutatkozó különbség ötlük szemünkbe. TELEKI végső célja nagy tudományos közkönyvtár teremtése volt, a könyvtár megóvására, fejlesztésére vonatkozó kikötései viszont főleg a főúri magánkönyvtár integritását akarták biztosítani a köréje gyűlt könyvanyagon belül. A modern könyvtárakat jellemző részletező, sokrétű feldolgozás nem érdekelte, megelégedett pl. a magángyűjtemények egyetlen nyomtatott katalógusával. Az átvételi javaslat ezzel szemben a könyvtári munkák fontossági sorrendjével tisztában levő könyvtáros műve. Az 1848-i *Utasítás a m. academiái könyvtár tisztviselői számára* c. munka ismeretében nem nehéz felismerni a szerzőben TOLDY Ferencet. A két munka hasonló szelleme akkor is az ő szerzőségére engedne következtetni, ha nem tudnánk, hogy a bizottság tagjai közül egyedül ő foglalkozott könyvtárügyi problémákkal.

Az átvétel módja igen praktikus: a két egyszerre készülő jegyzék időt takarít meg, és egyben kiküszöböli a másolás okozta hibák lehetőségét. A felállítás szakrendben, a könyvtár eredeti tagolódása szerint történik, a használatot háromféle katalógus könnyíti meg. Az átvétel, felállítás, feldolgozás és használatra vonatkozó pontok általában az Akadémia helyzetét, nehézségeit szem előtt tartó, de színvonalas könyvtári rendet teremtő célkitűzések. Érdekes és jellemző, hogy a javaslat két ponton túltette magát az alapító utasításain, noha TELEKI mint a Társaság elnöke fölötte állt a bizottságnak, mint az alapító család feje pedig jóvá kellett hogy hagyja a javaslatot. Egyik pont a könyvtár tulajdonjogára vonatkozott: a gyűjteményt kizárólag a Tudós Társaság tulajdonának jelentették ki, és hangsúlyozták, hogy a Múzeum felügyeleti joga csupán a TELEKI-könyvtár épségben tartására vonatkozik, tehát a Múzeum kiküldöttje az évi vizsgálatban csak a TELEKI-gyűjtemény megvizsgálásában vegyen részt.

Ugyanakkor viszont az alapító rendelkezésével ellentétben a könyvanyagot — a kor könyvtárosi gyakorlata szerint — egyetlen közös rendszerben tervezték felállítani, s elegendőnek tartották, hogy a könyvek eredetét a helyrajzi katalógus megfelelő rovatába bejegyzett betűjel határozza meg. Mivel pedig a helyrajzi katalógus alapján folytatott revíziót a könyvek sorrendjében szokták végezni, nem pedig valamely kis rovatba bejegyzett betűjel alapján két külön csoportban, valószínűnek látszik, hogy a Múzeum kiküldöttjének meghívása csak udvarias formáság volt, ígéret, amelyet a gyakorlatban nem szándékoztak betartani. Ezt a feltevést bizonyítja, hogy a javaslat erre vonatkozó határozata ellenére sem hívták meg a Múzeum kiküldöttjét a TELEKI-könyvtár átvételéhez sem.

Az elkészült javaslatot TELEKI elé terjesztették, s miután elfogadta, a nádor után HORVÁT Istvánnak, a Nemzeti Múzeum igazgatójának küldték el, hogy mint érdekelt fél, ő is megtehesse megjegyzéseit. HORVÁT a nádorhoz küldött felterjesztésében közölte kifogásait, remélte, hogy ezzel a javaslat megváltoztatására bírja a Társaságot. Felterjesztésében hangsúlyozta, hogy az alapítólevél a gyűjteményt a Nemzeti Múzeum fidei commissumának jelölte meg, s értelmezése szerint csupán a használatot biztosította a Társaság részére. Részletesen kifejtette, mennyi sérelem érte e javaslatban a TELEKI-családot és a Nemzeti Múzeumot, s kérte, szorítsák meg az Akadémia jogkörét, rendeljék a Tudós Társaság tagjaiból választott könyvtárost a Múzeum

igazgatójának fennhatósága alá, sőt dolgoztassanak ki új átvételi javaslatot, amely inkább megfelel az alapítólevél szellemének. HORVÁT nem kapott választ felterjesztésére, de nem került sor a TELEKI-könyvtár átvételére sem, mivel a könyvtárhelyiség elkészült részét a BATHYÁNY-könyvtárak bezúduló anyaga foglalta el.⁶⁸

A hirtelen megszorított könyvtár rendezése, feldolgozása nem késztetett tovább. Kinevezett könyvtáros nem volt, ezért TOLDY Ferenc maga ajánlkozott a könyvtárosi munkák elvégzésére. A BATHYÁNY- és PÁLÓCZI HORVÁTH-könyvtár átvétele előtt a társaság könyveinek rendezett része az ülésterem melletti szobában három szekrényben zsúfolódott. Az 1840-ben megindult bútorozás fokozatosan lehetővé tette a II. emeleti helyiségek hasznosítását is. A BATHYÁNY-könyvtár 1839 májusában érkezett Pestre, mivel azonban a könyvtári helyiségekben az asztalos dolgozott, nem volt hová elhelyezni. Hosszabb ideig a TRATTNER—KÁROLYI-ház udvarában hagyták a kicsomagolatlan ládákat, ahol beázás fenyegette. További gondot jelentett a ládákkal együtt érkezett cseresznyefa-polcok elhelyezése. Ezek számára a Lipót-városi Fő-úton vettek ki egy földszinti raktárhelyiséget évi 60 forintért.⁶⁹

TOLDY elsőnek ezt a 37 ládányi anyagot vette át, a könyveket az elkészült listával egybevetve felállította. Úgy tervezte, hogy az asztalosmunkák előrehaladásával párhuzamosan állítja fel a TELEKI-, a KRESZNERICS-, a MARCZIBÁNYI-, a PÁLÓCZI HORVÁTH-gyűjteményeket, a saját vételeket, az ajándékokat, a kéziratokat és a folyóiratokat, becslése szerint mintegy 70 000 darabot. Utólagos számítás szerint ez a szám nagyjából megfelelt a tényleges helyzetnek: 1844-ben ui. TOLDY 40—60 000 kötetre becsülte a már átvett anyagot, amikor pedig a TELEKI-könyvtár mintegy 9000 kötete a családnál volt elhelyezve.

TOLDY bizakodva kezdett a könyvhalmaz könyvtárrá alakításához: „Könyvtárunk fel lévén majd állítva, nem ugyan nagyszerű, de olly kedves és díszes tekintetű leszen, mint bármelly más.”⁷⁰

A feldolgozás azonban nagy nehézségekbe ütközött. Minthogy a végleges hely nem készült el, nem lehetett a munka logikus sorrendjét megtartani. Hogy az asztalos munkájának elhúzódnása ne jelentsen teljes fennakadást, TOLDY kénytelen volt előbb lajstromozni, bélyegezni, különválasztani a csonkákat és duplumokat, csak aztán kerülhetett sor az osztályozásra és felállításra.⁷¹

A felállítás a kor szokása szerint szakokra osztva történt. Ezt az első szakrendszert nem ismerjük, létrejöttéről is csak annyit tudunk, hogy az 1838. évi kisgyűlés a természettudományi osztályra bízta megszerkesztését.⁷² Elkészítette-e a 6. osztály, vagy akár csak javaslatot is tett-e, nem tudjuk. Feltehető, hogy TOLDY maga végezte el ezt a munkát is. A szakrend teljes rekonstruálása ma már lehetetlen. Szórványos adatokból tudjuk, hogy a főbb tudománysszakok (matematika, fizika, történelem, jog, orvostudomány stb.) egy-egy osztályt alkottak, de az osztályok számát és nevét, az esetleges alosztályokat nem tudjuk megállapítani. A rendszert létrehozó elvet viszont ismerjük TOLDY *Utasításából*.

⁶⁸ KOLLÁNYI: *I. m.* 103—107. l.

⁶⁹ A mai Arany János utcában.

⁷⁰ AL 165/1839.

⁷¹ *KGy* 1841/42. 141—142. f.

⁷² *KGy* 1838. 42. f.

TOLDY, amikor magának kérte a könyvtár feldolgozásának feladatát, nyilván korábban kialakult elképzeléseit akarta megvalósítani. Könyvtártani ismereteit olvasmányok mellett fiatalkori utazásai során szerezte, amikor — naplójának tanúsága szerint — nagykönyvtárakba is ellátogatott.⁷³ Az *Utasítást* tehát valószínűleg nagyrészt az ott megismert elvek alapján készítette, s alkalmazta az Akadémiai Könyvtár viszonyaihoz. Az *Utasítás* idevonatkozó pontja tehát minden bizonnyal azt az elvet képviselte, amelynek alapján ezt a szakrendszert is kidolgozta:

„Minden felállítás jó, mely szerint a kívánt könyvet bizton és hamar meg lehet találni; legjobb az, amely egyszersmind némi áttekintetét is engedi a külön szakoknak. E két főtökintet a tudomány osztály s némely külön szakok (pl. ősnymatok, akadémiai iratok, magyar irodalom stb.) szerinti felállítást javasolja, de úgy, hogy kelleténél részletesebb, vagy éppen szorosan rendszeres ne legyen. Ez osztályok és szakok meghatározása egyébként a könyvtár mivoltától függ.”⁷⁴

A szakrendszer tehát nem a tudományok teljes rendszere alapján épült fel, hanem az anyagot a könyvtárban képviselt főbb tudománysszakok és néhány más, részben a mai különgyűjteményeknek megfelelő szak szerint csoportosították. A szakok egymás mellé helyezése lehetett némileg szisztematikus, de inkább feltételezhető, hogy csoport-felállítás volt; ha voltak is alosztályok, nem alkottak logikus átmenetet a szakcsoportok között. Döntő szempont a könyvek könnyű megtalálása, tehát kizárólagosan gyakorlati cél volt. A TELEKI-könyvtárat, — amelyet az átvételi javaslat ellenére sem vegyítettek ekkor még össze a könyvtár többi részével —,⁷⁵ minden bizonnyal eredeti szakrendszere alapján, a szabadrendelkezésű anyagot pedig a TOLDY-féle szakrendszer alapján állították fel.

TOLDY egy írnök segítségével látott hozzá a feldolgozáshoz. A munka ütemére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a naponta katalogizált könyvek száma megegyezett azzal a mennyiséggel, amit később TOLDY az Egyetemi Könyvtárban előírt: hatórás munkanapon 50 darabot.⁷⁶ Ez kiszámítható abból a jelentésből, mely közli, hogy az írnökkel ketten hat nap alatt végezték el a 677 kötetes PÁLÓCZI HORVÁTH-féle könyvtár katalogizálását.⁷⁷ Ilyen ütemben az egész anyag feldolgozását másfél évre tervezte, ha pedig még két írnököt kapna, $\frac{3}{4}$ év alatt, 1840 februárjában elkészülhetne a munka. Vagy a Társaság nem tudott több írnököt adni, vagy más körülmények akadályozták a munkát, mert csak 1841-ben jelentette TOLDY, hogy az összeírás elkészült, és megkezdte a rendszeres felállítást.⁷⁸ A feldolgozás azonban ezután sem haladt zökkenő nélkül. A mostoha körülmények, főleg a helyszűke miatt még két-háromszori átrakással kerültek a könyvek végleges helyükre. 1844-ben pl. a szabadrendelkezésű anyag elkészülte után jó néhány már felállított szakot, a fizikát, az orvostudományt, a törvény- és történettudományt, a matematikát és a folyóiratok gyűjteményét csomóba kellett kötni

⁷³ *Tanulmányok Budapest múltjából*. XI. k. Tóth András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján*. 250. l.

⁷⁴ *Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár tisztviselői számára*. Buda 1848. IV. fejezet 16. pont.

⁷⁵ A TELEKI-gyűjtemény beolvasztására a 60-as években került sor, amikor az Akadémia palotájának felépültével új szakrendszert készítettek. AL 161/1863.

⁷⁶ Tóth András: *I. m.* 246. l.

⁷⁷ AL 165/1839.

⁷⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VI. k. 16. l.

Helyszűke miatt nem vették át 1844-ben a hittudományi anyagot, mintegy 9000 kötetet.

1844 őszén tehát a szabadrendelkezésű rész teljesen feldolgozva, a TELEKI-gyűjtemény átvett része pedig felállítva állott, mindkettő a körülményekhez képest használható volt. Ez idő tájt vezette végig TOLDY VÖRÖSMARTY Mihályt a könyvtár helyiségein, s a látogatás során tett megjegyzéseire hamarosan a *Gondolatok a könyvtárban* c. versben ismert rá, amelynek korabeli másolatán a következő alcím olvasható: „Magyar t. társ. könyvtár megnyitások. Dec. 23. 1844. Pesten.”⁸⁶

A könyvtár megnyitására a nagygyűlés keretében került sor SZÉCHENYI István másodelnök, KÁROLYI György igazgatótag, az Akadémia tagjai és az érdeklődő közönség jelenlétében. A korabeli lapok, sajnos, csak futólag emlékeznek meg az eseményről, az érdeklődést ugyanis az Akadémia reformja kötötte le. Az ünnepség bevezetésül TOLDY olvasta fel dolgozatát a könyvtár kialakulásáról, amelyben ismertette a könyvtár történetének szakaszait, a gyűjtemény kialakulását, a könyvanyagot alkotó nagyobb hagyatékokat és a könyvtár akkori helyzetét.⁸⁷ Utána BAJZA József olvasta fel az alapító elnök iránti tiszteletből írt *A Telekiek tudományos hatása* c. dolgozatát,⁸⁸ s ezzel hivatalosan is átadták a könyvtárat a használatnak.

IV. A könyvtár nyilvános működésének első évei

(1844—1849)

A megnyitás idején a könyvtárnak mintegy kétharmad része volt feldolgozva, a többit felállították, hogy a használat, amennyire lehet, biztosítva legyen. 1845-ben a TELEKI-könyvtár katalógizálását kezdték el. Ezt a munkát már javarészt REPICZKY János vezette és végezte, mivel TOLDYt időközben az Egyetemi Könyvtár élére nevezték ki. A TELEKI-könyvtár anyaga 1850-re készült el,⁸⁹ azután a közben felgyűlt szaporulat feldolgozását vette sorra REPICZKY.

Új eredmény volt a gyarapodási napló felállítása, amelybe 1846-tól kezdve darabról darabra bevezették az új szerzeményeket; kötelespéldányt, vételt és ajándékot egyaránt. A napló tételei: dátum, a beszerzés forrása és a mű címe voltak. 1846—1849 között beszerzési forrásul a következőket nevezték meg: Helytartótanács, illetőleg 1848. novembertől Közoktatásügyi minisztérium (ezek voltak a kötelespéldányok), titoknoki hivatal (valószínűleg az ajándékok és a csere útján szerzett munkák), könyvárusi úton szerzett, illetve legtöbbször a kereskedőt is megnevezve: HECKENAST, HARTLEBEN, KILIÁN, EGGENBERGER stb. (vásárlások). 1846-ban 656 db, 1847-ben 445 db, 1848-ban 1719 db és 1849-ben 85 db volt a gyarapodás.⁹⁰

Ugyancsak új eredmény volt a könyvtár rendszeres nyitvatartásának megszervezése is: naponta 9—1 óráig, április 1 és szeptember 30 között du.

⁸⁶ VÖRÖSMARTY Mihály *Lirai költemények* I. 137/e l. MTAK Kézirattárban.

⁸⁷ SCHEDEL Ferenc: *Az akadémiai könyvtár rövid története s műbenléte*. E könyvtár ünnepélyes megnyitásakor dec. 23. 1844. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 86.—91. l.

⁸⁸ BAJZA József: *A Telekiek tudományos hatása*. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 92.—129. l.

⁸⁹ *KGy* 1850. 27—28. l.

⁹⁰ MTAK Kézirattár. *Könyvtári iratok. Gyarapodási napló* 1846—1865.

3—6 óra között is lehetett a könyvtárat látogatni. Az Akadémia tagjain kívül elnöki engedéllyel más tudósok is használhatták. Megszervezték a kölcsönzést is: egyhavi határidőre egész éven át kölcsönöztek, tehát az akadémiai szünet alatt is. Kézikönyveket soha, ritka munkákat, kéziratokat a kisgyűlés engedélyével lehetett elvinni. Az engedélyt elsősorban az akadémiai munkákhoz adták meg, mint amilyen a *Nyelvemléktár* kiadása volt. DÖBRENTÉI pl. tömegesen tartott magánál nyelvemlékeket, s csak az 1849. évi ostrom után szállította vissza sietve az anyagot, nehogy nála pusztuljon.⁹¹ A kölcsönzés lebonyolítására nyomtatott térítvényt és egy e célra szolgáló füzetet tartottak, amelybe a kiadás dátumát, a kölcsönző nevét, a mű címét és a visszaadás dátumát jegyezték be.

A folyóiratok használata terén továbbra is nagyrészt a régi rend maradt érvényben. ALMÁSI BALOGH Pál ugyan 1841-ben javasolta, hogy a társaság biztosítsa a helybeni folyóiratolvasás lehetőségét. Igen helyesen érvelt; a folyóiratszámok nem rekednének meg hosszú időre egy tagnál, biztosítani lehetne a folyóirat-évfolyamok hiánytalanságát, és a teljes folyóiratok áttekintésével alaposan meg lehetne ismerni egy-egy kérdés irodalmát. A tagság azonban a megnyitás utánra halasztotta a külön folyóirat-olvasó felállítását, és továbbra is ragaszkodott a használat megszokott módjához. Csupán annyiban módosították e rendet, hogy a beérkezéstől számított két hónap után a *Tudománytár* szerkesztői bármely új számot magukhoz kérethettek. Új számokat 3—3 napra, köteteket két hétre lehetett kölcsönözni. Év végén a könyvtárnok kötelessége volt mindent visszakérni, hogy az évfolyamokat beköthethesse. Ez a használati rend 1846-ig maradt érvényben, attól kezdve a beérkezéstől számított egy hónapig csak helyben lehetett átnézni a füzeteket, s csak aztán kölcsönöztek.

A könyvtár helyzetét ezekben az években is anyagi bajok súlyosbították. A *Névkönyvek* tanúsága szerint most sem volt külön költségvetése, minden kisebb-nagyobb szükségletét közvetlenül az Akadémia pénztárából fedezték. Így természetesen nem lehetett szó rendszeres könyvtárfejlesztésről, a vezetők állandó takarékosagra intése nemcsak a könyv-vásárlásokban okozott nehézségeket, de megnehezítette a bútorozásra, papírra, írószerre, könyvkötésre stb. szükséges összegek megszerzését is.

Lényegében megoldatlan maradt a helyprobléma is. A DERON-ház könyvtár számára lehetetlen viszonyai után ugyan javulást jelentett a TRATTNER—KÁROLYI-ház nyolc helyisége, de ezek közül négy csak kis szoba volt. A szakrend szerinti felállítás természetsszerűleg nem használta ki maximálisan a helyet, mivel minden szakcsoport végén helyet kellett hagyni a szaporulatnak. Ilyen körülmények között feltehető, hogy az 50—60 000 kötetes könyvtár hamarosan minden helyet elfoglalt. Mivel minden helyet fel kellett használni az anyag elhelyezésére, nem volt mód a kutató, feldolgozó és raktárhelyiségek elkülönítésére. Ez a probléma viszont szorosan kapcsolódott a személyzeti kérdéshez: hiába is lettek volna ideális helyiségek, nem volt megfelelő számú és képzettségű személyzet a felügyelet, kiszolgálás és a könyvtári ügyek intézésére.

A személyzeti probléma alakulása körüli huzavona megértéséhez vissza kell pillantanunk a könyvtár életének korábbi szakaszaira. Elsőnek maga a TELEKI-alapítólevél foglalkozott vele: kikötötte, hogy a könyvtárnok az

⁹¹ KGy 1849. 58. f.

Akadémia rendes tagja legyen, könyvtárnoki munkájáért pedig a rendes tagi fizetésen kívül évi 300 forintot biztosított számára, a családnak tartva fenn a kinevezés jogát. E könyvtárnok feladata — az alapítólevél szerint — csupán a TELEKI-könyvtár gondozása volt. A Magyar Tudós Társaság terve és rendszabása⁹² viszont minden könyvtári munkát az ő hatáskörébe utalt. A TELEKI-család saját előírását tartotta magára érvényesnek, s mivel a felajánlott gyűjteményt még évekig nem adta át a társaságnak, nem is nevezett ki könyvtárost. Az időközben kialakult szabadrendelkező anyag őrzéséről tehát az Akadémiának magának kellett gondoskodnia. Erre vonatkozóan az 1833-i nagygyűlés hozott döntést,⁹³ amely a TELEKIEK kinevezési jogát tiszteletben tartva, a kinevezendő könyvtárost mintegy főkönyvtárnoknak tekintette, s az igazgatóság által segédörököt rendelt a könyvtárba beosztani. Ez a határozat is csak papiros maradt. Legközelebb 1837-ben, a TELEKI-könyvtár átvételéről szóló javaslat foglalkozott a kérdéssel, a kinevezendő könyvtárnok mellé az átvétel idejére szükség szerinti számú napidíjast ígért, későbbre pedig egy „a könyvtárostól függő segédet” és egy „hivatalszolgát”. Ugyancsak ez a javaslat szögezte le, hogy a könyvtárnokot, aki a társaság rendes tagja, az átvétel idejére minden rendes tagi munkája alól fel kell menteni. Ezzel szemben a gyűjtemény gyarapodásával egyre szükségesebbé vált a könyvtár rendezése, feldolgozása. A TELEKIEK nem neveztek ki könyvtárnokot, a munkát pedig nem lehetett halogatni: TOLDY Ferenc titoknok önként vállalkozott a könyvtári munkák elvégzésére. Nála alkalmasabbat keresve sem lehetett találni: mint tudós ismerte a könyvtár jelentőségét a kutatás számára, kitűnő szervezőképességgel rendelkezett, ugyanakkor pedig maga is foglalkozott a könyvtártan elméleti és gyakorlati kérdéseivel. *A könyvtártan kézikönyve* címmel összefoglaló munkát tervezett, de csak a bevezető fejezet készült el, amely az ATHENAEUM Új folyam I. köt. 1843. évfolyamában jelent meg. Végleges kinevezéséről azonban nem lehetett szó, mivel TOLDY nem csupán a társaság egyik rendes tagja, hanem titoknoka volt, aki tudomány-szervező munkáját nem cserélhette fel az alakuló könyvtár szervezésének feladatával. Mint ideiglenes könyvtárvezetőnek évekig még megfelelő segéd-személyzete sem volt, a társaság „szolgáját” kellett könyvtári munkára is beállítania, csak 1841-ben neveztek ki külön „könyvtárszolgát”. Írnokot is csak nagy nehézséggel tudott kapni, ami a feldolgozást nagyon megnehezítette.

1842-től kezdve TOLDY igyekezett szabadulni a könyvtár gondozásának terhétől. Bizonyítványt kért és kapott tizenkét évi könyvtárosi működéséről, a két BATHYÁNY-könyvtár feldolgozása, felállítása körül szerzett érdemeiről.⁹⁴ Ezek birtokában az Egyetemi Könyvtár ideiglenes vezetői állásáért folyamodott, amit 1843. április 9-i kelettel el is nyert. Nem hagyta el azonban teljesen a feldolgozás közepén levő akadémiai könyvtárat. Még befejezte a katalogizálást, átvette a TELEKI-könyvtárat, és csak azután, 1846-ban jelentette a kisgyűlésnek, hogy sok más tennivalója miatt nem vezetheti tovább a már rendezett könyvtár ügyeit.⁹⁵ Mivel ugyanekkor a pénzügyi gyűjtemény öre, LUCZENBACHER (ÉRDY) János is lemondott, a kisgyűlésnek két állás betöltéséről kellett határoznia. E célból bizottság alakult FÁY András, ALMÁSI BALOGH

⁹² MTAK Kézirattár Tört. 4-r. 23. II. k. 22. f.

⁹³ NGy 1833. 43. l.

⁹⁴ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 15. — KGy 1842. 234. f.

⁹⁵ KGy 1846. 91—92. f.

Pál, LUCZENBACHER János és TOLDY Ferenc tagokból, akik kiválasztották a TELEKI-család elé terjesztendő könyvtárosjelölteket. Felvetődött a könyvtárosi és pénzügyi-teremtény-őri hivatal egyesítésének gondolata, hogy így a kettős fizetés nagyobb vonzerőt jelentene, és több vállalkozó akadna a társaság soraiban. A bizottság előbb ezzel a kérdéssel foglalkozott. Megállapította, hogy bár a kétféle hivatal más-más képességeket kíván, a pénzügyi-teremtény helyzete lehetővé teszi, hogy a gyűjtemények közös öre elsősorban könyvtáros legyen. A könyvtárnok személyének kinevezésénél elsőrangú szempont volt, hogy az illető meg tudja tartani a hivatalos órákat. Ennek alapján a bizottság LUGOSSY Józsefet, HUNFALVY Pált és GARAY Jánost jelölte ki. Az 1846. évi nagygyűlés elfogadta a javaslatot, a névsort STETTNER György nevével egészítette ki és a TELEKI-család elé terjesztette. E tagok egyikének kinevezéséhez kötötte a bizottság a könyvtárosi és pénzügyi-teremtény-őri állás egyesítését; ha a TELEKI-család a felterjesztett nevek közül választ, az illető megkapja a pénzügyi-teremtény őrzését is; ha nem, e tisztség kinevezési joga visszaszáll az Akadémia igazgatóságára.⁹⁶ Bár az 1847-i nagygyűlés ismét sürgette a könyvtáros kinevezését, a TELEKIEK érthetetlen okból még évekig halogatták, s csak 1850-ben lett HUNFALVY Pál az első TELEKI-család által kinevezett könyvtáros.

TOLDY távozása után tehát betöltetlen maradt a könyvtárőri hivatal, s mivel a társaság hiába fordult a TELEKIEKHEZ, kénytelen volt a maga hatáskörén belül megoldást keresni. Alkonyvtárnoki állást hoztak tehát létre, amelyre 1848-ban REPICZKY János lev. tagot neveztek ki.⁹⁷ Ugyanakkor rendezték a kisebb beosztású könyvtári személyzet ügyét is: RING Adorján írnokot elbocsátották, az alkonyvtárnok mellé segédírnokként GYURIKOVITS Istvánt, raktárnokként pedig FEKETE Somát osztották be az eddig ott dolgozó VARGA Soma helyett.⁹⁸

TOLDY szaktudását távozása után sem nélkülözhetette a könyvtár. Az Akadémia könyvtári bizottsága könyvtári utasítás elkészítésével bízta meg, amely a bizottság és kisgyűlés jóváhagyása után nyomtatásban is megjelent.⁹⁹ A színvonalas, részletesen kidolgozott munka valószínűleg német nagykönyvtárak szabályzatát vette alapul.

Az *Utasítás* az ideális könyvtár képét rajzolja, mint elérendő állapotot, amellyel szembenállt a hely-, pénz- és személyzeti problémák realitása. Nyolc fejezetből és a toldalékból tevődik össze. Ezek:

- I. A m. academiái könyvtár rendeltetéséről.
- II. Az academiái könyvtár alkatrészei és egymáshoz viszonyai.
- III. A könyvtár fenntartásáról és biztosításáról.
- IV. A könyvtár hasznosításáról.
- V. A könyvtár szaporodásáról.
- VI. A könyvtár használásáról.
- VII. A könyvtár belső kezeléséről.
- VIII. A könyvtári személyzetről.

Az I. fejezet egyetlen pontból áll, amely leszögezi, hogy a könyvtár elsősorban az Akadémia tagjai számára van rendelve, de idővel, a katalógusok elkészültével minden

⁹⁶ *KGy* 1846. 98—99. f.

⁹⁷ *KGy* 1848. 43. v.

⁹⁸ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. SZÉCHENYI István—TOLDY Ferencnek. 1848. júl. 1.

⁹⁹ *Utasítás a M. Academiái Könyvtár tisztviselői számára*. Buda, 1848. Az utasítás első formája az Egyetemi Könyvtár számára készült, később TOLDY az Akadémiai Könyvtár számára szükség szerint néhány ponton átalakította.

tudományos érdeklődésű polgár használhatja. A II. fejezet a könyvtár kettős tagozódását ismerteti: a szabadrendelkezésű és a TELEKI-anyagot, amelynek kezelésében — a cserénél — bizonyos különbség van. A III. fejezet a legrészletesebben kidolgozottak egyike: a könyvtári állomány megőrzési módjáról ír, a tűz-, por-, és férgek okozta károk megelőzéséről, a különböző típusú nyomtatványok legcélszerűbb kötetési módjáról, hangsúlyozza a könyvek és tartozékaik bélyegzésének fontosságát, kötelezővé teszi az olvasók vagy a könyvtári személyzet által okozott károk megtérítését, a raktári rend szigorú megtartását. A könyvállomány épségét a helyszámhoz kötés és az ezt mutató helyrajzi napló kell hogy biztosítsa, a bútorzatét és a felszerelési tárgyakét a pontosan vezetett leltár.

A IV. fejezet három részből áll: a szakrend, a jelzetalkotás és a katalógusfajták ismertetése. A szakrend elvi megfogalmazásáról már volt szó; a szakokon belül nagyságuk és kötésük szerint kell csoportosítani a köteteket. A könyvek jelzete helyhez-kötött: arab számok és betűk kombinációjából tevődött össze, a szekrényt, a polcot és a polcon elfoglalt sorszámot jelölte.

A katalógusfajtákról és készítésük módjáról igen bőven írt TOLDY, ezt a munkát tekintette a könyvtáros legfontosabb feladatának. Elsőnek három katalógus készítését tűzte ki:

1. *Alapcím-tár (Grundkatalog)*, amely külön cédulákon a könyvtár minden darabjának leírását tartalmazza, nyomtatványokét és kéziratokét egyaránt. A főcédulákon kívül részletes utalórendszer is előírt. A címleírás adatai: jelzet, a tudományszak megjelölése, szerző, cím, kiadó, a kiadás száma, kötetszám, mellékletek száma, kiadási hely, év, rétnagyság, kötés.

E katalógus betűrendes, kizárólag a könyvtár belső használatára szolgál. Ennek alapján készül azután a kötet alakú betűrendes *egyetemes névcím-tár (Universal-Katalog)*, amelynek címleírásai rövidebben írják le a nyomtatvány-, metszet- és kéziratanyagot. Ugyancsak az alapcím-tár nyomán készüljön a szakkatalógus. Szerkesztésekor a könyvtár anyagának összetételéből kell kiindulni, a legfontosabb szempont a gyors és könnyű tájékozódás kell hogy legyen. A szakkatalógus rendszerét mutatóként a katalógus elé kell iktatni.

E három fő katalógus után kerüljön sor öt másik katalógusfajta készítésére, ezek:

a) Egyetemes tárgymutató, lényegében a szakkatalógus betűrendes mutatója. E katalógustípust a tárgyszó-katalógus helyett javasolta TOLDY, amely véleménye szerint használatához képest aránytalanul sok munkát kíván és nagyrészt bibliográfiai munkákkal pótolható.

b) Betűrendes kézirat- és oklevélkatalógus részletes mutatókkal.

c) Ősnyomtatványok katalógusa az 1536-ig megjelent könyvekről. A címleírásokat időrendben, az év nélkül megjelenteket betűrendbe rakva kell elhelyezni, részletes mutatókkal.

d) Magyar- és magyar vonatkozású könyvek katalógusa. A Magyarországon megjelent, magyar szerzőtől származó és magyar vonatkozású munkák szakrendbe állított címsora mutatókkal.

e) Rajzok, képes táblák, térképek katalógusa, vezérszó szerint rendezve, betűrendben, részletes mutatókkal.

Az V. fejezet a gyarapodás módjait ismerteti: kötelesepéldány, ajándék, hagyaték, a TELEKI-család vásárlásai, az ülések javaslati nyomán tett vásárlások és csere útján került új anyag a könyvtár-birtokába.

A kötelesepéldányokra nézve kötelezte a könyvtárost, kísérje figyelemmel a hazai könyvtermést, hogy a be nem küldött műveket reklamálhassa. Ajándékokat, hagyatékokat, — ha nem kötötték feltételhez, — a titoknok vesz át, és eljuttatja a könyvtáros-hoz. A feltételekhez kötött ajándékokról a kisgyűlés dönt. Vásárolni csak olyan könyvet szabad, amelyeket valamely akadémiai tag kér, s csak ha az illető mű más pesti könyvtárban nincs meg. Kötelezi az *Utasítás* a könyvtárnokot a hiányos művek és sorozatok folyamatos kiegészítésére. Feleslegesen tartott példányok a kisgyűlés hozzájárulásával elcserélhetők, ha a TELEKI-gyűjteménybe tartoznak, az alapító család engedélye is kell hozzá.

A könyvtár használatára (VI. fejezet) nem adott TOLDY új utasítást. Leszögezte a kölcsönzés és a helybeni használat már kialakult elveit, és az adminisztráció módját könyvekre és folyóiratokra vonatkozólag.

A VII. fejezet a vásárlás, feldolgozás adminisztrációjával foglalkozik. Főbb pontjai a beérkezett példányok teljességének megállapítása, a naplózás módja (tetelei: dátum,

a mű rövid leírása, a beszerzés módja, ár és könyvtári elhelyezés), a bélyegzés, a vásárlások évi kimutatása és adminisztrálása, a kötetés, az évi vizsgálat, a könyvtári eseményekről vezetendő jegyzőkönyv.

A VIII. fejezet a könyvtári személyzetről és kötelességeiről ír. A TELEKIEK által kinevezett könyvtárnok, egy az Akadémia által kinevezett alkönyvtárnok, szükség esetén egy írnök és a hivatalszolga teszi a személyzetet.

A toldalék a könyvtári állomány megvédéséről szóló fejezet kiegészítője, a takarítás és a kötetés módjáról ad részletes utasítást.

TOLDYnak a legkisebb részletre is kiterjeszkedő gondos, alapos munkájában csak két ponton találunk bizonyos aránytalanságot a célkitűzésekben: egyik túl sokat követel, másik túl keveset enged meg. Túlzottnak kell tekintenünk a felsorolt katalógusok számát, ha a készítésükhöz szükséges időt és munkát a könyvtár személyzetének létszámával és összetételével vetjük össze. Az *Utasítás* jelzi, hogy a katalógusok nem egyszerre, hanem fontossági sorrendben készüljenek, de így is beláthatatlan idő alatt tudná a könyvtári személyzet a mutatókkal részletesen ellátott katalógusokat elkészíteni. A másik, túlságosan szűkre szabott előírás a könyvtár vásárlásaira vonatkozik, s főleg akkor ötlük szembe, ha a könyvtár jellegét meghatározó pontot is figyelembe vesszük. A könyvtár végső célja, hogy tudományos közkönyvtár legyen. A vásárlásokról viszont azt mondja az *Utasítás*, hogy csak azokat a műveket szabad megvenni, amelyeket a társaság valamelyik tagja kér, és csakis, ha az illető munka más pesti könyvtárban nincs meg. Ez az elv túlságosan szűkre szabta a könyvtár fejlesztésének lehetőségét, és teljesen kizárta a gyarapodás tervszerűségét. A vásárlások koordinálására a magyar könyvtárak rossz anyagi ellátottsága miatt mindig szükség volt, de csupán a tudósok személyes kívánságaihoz szabni a vásárlásokat azt jelentette, hogy csak azok a tudománysszakok fejlődhetnek, amelyeknek éppen van képviselőjük az Akadémia tagjai közt. Az Akadémia pénzügyi helyzetét ismerve arra sem lehetett számítani, hogy az egy időre esetleg elhanyagolt területeket később visszamenőleg pótolni lehessen. Túlságosan merev volt az *Utasításnak* az a része is, amely kimondta, hogy csak a más pesti könyvtárban nem található műveket szabad megvenni, hiszen szép számmal vannak művek, amelyek nélkül tudományos könyvtár el sem képzelhető.

Ezek az említett részletek elsősorban azt bizonyítják, hogy TOLDY úgy látta, hogy az Akadémia pénzügyi helyzete igen súlyos, és a csak pénzzel megoldható esetekben, mint a vásárlásoknál, kénytelen volt engedményeket tenni. Más feladatoknál viszont, amelyek elsősorban munkát igényeltek, mert nagyobb követelményeket állítani, saját tapasztalataiból tudta, milyen teljesítményre képes odaadó munkával a könyvtáros, s utódjától is ilyen lelkes és lelkiismeretes munkát követelt.

Kevésen múlt, hogy a tárgyalt korszak végét jelentő 1849-es esztendő nem az éppen kialakult Akadémiai Könyvtár pusztulásának éve lett. Az év tavaszán Pest várható ostroma komoly gondot okozott az Akadémia vezetőinek, hogyan őrizzék meg a könyv- és levéltárat a pusztulástól. A titoknok és a levéltárnok megállapították, hogy a könyvtár biztonságosabb helyre költöztetéséről — a gyűjtemény nagysága miatt — nem lehet szó. Az I. emeleten elhelyezett levéltár viszonylag biztonságban volt, ide szállították tehát a pótolhatatlan értéket jelentő kéziratgyűjteményt is. A leszállítást, melyben HELMECZY Mihály pénztáros nagy érdemeket szerzett, május 4-én fejezték be, ugyanaznap, amikor az első ágyúlövések eldőrdültek.

A gyűjteményekért való aggodalom jogosult volt. Május 9-én találat érte a TRATTNER—KÁROLYI-házát, teteje leégett, de szerencsére sikerült elfojtani a tüzet, s a könyvtár nem pusztult el. Az Akadémiát a padláson elhelyezett néhány polc elézésén kívül nem érte kár.¹⁰⁰

A szabadságharc leverése korszakhatárt jelentett az Akadémia történetében. Az abszolutizmus új alapszabályt kényszerített a társaságra, amely biztosította a kormányzat beleszólását az Akadémia minden ügyébe. A változás természetesen a könyvtárra is hatással volt, a fejlődés üteme évekre lassúbb, az amúgyis súlyos problémák megoldása még nehezebb lett.

DÓRA F. CSANAK: HISTORY OF THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES 1826—1849

The Library of the Hungarian Academy of Sciences was founded in 1826, shortly after the foundation of the Academy. Count TELEKI donated his father's library containing 30 000 volumes thus creating a new public library in Pest. On account of lack of room and of certain legal misunderstandings, however, the Academy could not take possession of the library until 1844.

Meanwhile a numerous collection of books was established partly by means of purchase and by the extension of the copyright-copy system to the Academy (1837), partly by donations and inheriting literary remains. (Count TELEKI donated beside the mentioned library his own collection of books, incunables, codices, the legacy of the linguist KRESZNERICS, bought a number of new books and periodicals. Other donors were the MARCZIBÁNYI family, the Counts BATHYÁNY, E. PÁZMÁNDY HORVÁTH, I. SÁNDOR members of the Academy and also unknown persons.) The department of manuscripts was also founded mostly by donations. The most important way of enriching the stock was the establishment of systematical relations of exchange with foreign academies and scientific institutions, creating a rich collection of modern periodicals.

In 1837 the Academy moved into a new building (though not yet an establishment of its own), where the library occupied eight rooms. Thus the lack of room was lessened for a while. After the rooms had been furnished, the leaders of the Academy made preparations for the taking over of the TELEKI Library. A commission was appointed to work out the details, but, as all rooms were occupied by the Academy's own collection of books, those had to be arranged first, and the taking over was postponed. There being no appointed librarian, F. TOLDY, secretary of the Academy accepted the task of arranging the books. With the help of a copyist he completed the alphabetical catalogue of 9 volumes by 1844. It was only then that the volumes of the TELEKI Library could be incorporated in the collection of the Academy. On Dec. 23, 1844, the library was officially opened.

In 1845—48 the cataloguing of the TELEKI Collection and of the new acquisitions continued. A record of new accessions was introduced and the regular opening hours were fixed. Financial difficulties still afflicted the library and the problem of the personnel was still unsolved. Though the salary of the librarian to be appointed was secured by the TELEKI-fund, the TELEKI family did not nominate the librarian until 1850, in spite of the repeated requests from the Academy. Until this time the whole staff of the library consisted of an assistant-librarian, a copyist and a store-keeper. TOLDY himself renounced in 1846, when he became director of the Library of the University. From 1846 on he still partook in the work of the library though not regularly. In 1848 he published his *Instructions for the Library of the Academy*, dealing with all its problems: the function, components, storage, cleaning, conservation, cataloguing, acquisition, use and administration of the library, the problems of personnel etc.

In May 1849, during the siege of Pest, the building where the rooms were rented by the Academy caught fire, but fortunately the library was saved. After 1849 a new constitution was forced upon the Academy enabling the government to interfere in all its affairs.

¹⁰⁰ *KGy* 1849. 57. v.—58. f.